

II.4. Az Új Selyemút Övezet gazdaságföldrajza

A Selyemút Övezet gazdaságföldrajzi fogalma, lehatárolása

A Selyemút az emberiség legismertebb történelmi szárazföldi kereskedelmi útvonala, amely az idők során a nyugat-, a közép- és a kelet-ázsiai kultúrák összekötésének szimbólumává vált. A nyomvonala mentén elhelyezkedő országok napjainkban egyre szorosabban kötődnek egymáshoz újra felértékelvén a Selyemút fogalmát. Alapvető kérdésként merül fel, hogy a XXI. évszázad elején a nyugat-keleti irányú eurázsiai kereskedelmi kapcsolatok képesek-e valóságos övezetté formálni az érintett országcsoporthoz, azaz létezik-e valójában a Selyemút Övezet? Ha igen, akkor ennek hogyan változik a világgazdasági pozíciója és a belső gazdasági fejlettségi térszerkezete.

„Egy Út”: a történelmi Selyemúttól az Új Selyemút Gazdasági Övezetig

A Selyemút Övezet földrajzi meghatározásának kétségtelenül a legfontosabb – névadó – ismérve, hogy a Selyemút által érdemben érintett terület. Az övezethez azon térségek tartoznak, amelyek múltbeli vagy jelenlegi társadalmi–gazdasági fejlődésére a kereskedelmi útvonal képes hatást gyakorolni.

Az eredeti, Richthofen szerinti értelmezésben a Selyemút a császári Kína Sárga-folyó medencéjében elhelyezkedő fővárosából, Hszian (Xian) – régi nevén Csangan (Chang'an) – városából indult, nyugati végpontja pedig a Boszporusz partján fekvő Konstantinápoly volt. A VIII. században a korabeli világ két legnépesebb városának számító két birodalmi központot összekötő út mentén Ázsia „szívében” fényűző városok sorakoztak, mint Buhara vagy Szamarkand.

A Selyemút esetében valójában nem egy kijelölt útról volt szó, a történelmi kereskedőút „selyemutak” évszázadokon keresztül működő valóságos hálózatát jelentette (19. ábra). A Selyemút ugyanis több ágra, nyomvonalra szakadva kerülte meg az olyan szélsőségesen száraz területeket, mint például a Lop-nór vidékét vagy a Takla-Makán sivatagot.

A különböző nyomvonalak forgalma időben is változhatott a kereskedelem biztonságát befolyásoló aktuális geopolitikai és a természeti⁹ viszonyoktól függően.

19. ábra: Történelmi kereskedelmi útvonalak Ázsiában
Forrás: UNESCO honlapja¹⁰ alapján Varga Ágnes szerkesztése

A szárazföldi Selyemút-rendszerhez hozzátartoztak a fő útvonalakat a későbbiekben tengeri kikötőkkel összekötő kereskedelmi utak is. Ezek egyik része keleti irányba a Koreai-félszigeten keresztül egészen Japánig elnyúlt, másik részük pedig déli irányba az Indus-völgyén Karacsi, illetve Perzsián keresztül Hormuz kikötője felé. Ezek a másodlagos összekötő mellékútvonalak teremtették meg a kapcsolatot a Selyemút és más ázsiai

9 Belső-Ázsia száraz vidékén maguk a tájak és a tájalkotó elemek is folyton változtatják földrajzi helyüket. A Lop-nór egy híres „vándorló tó”, amely tápláló folyóival (Tarim és Koncse-darja) együtt sűrűn változtatja medrét, melyre folyton más területen letek rá felfedezők (Przsevalszkij, Sven Hedin, Stein Aurél).

10 http://en.unesco.org/silkroad/sites/silkroad/files/SilkRoadMapOKS_big.jpg – 2017. 06. 01.

kereskedelmi utak (mint a Tömjénút, a Teaút vagy éppen a Fűszerút) között.

A fentiekből következően tehát a Kelet-Ázsiát Nyugat- és Közép-Ázsián keresztül Konstantinápolyal összekötő történelmi Selyemút két fontos ismérve: egyrészt hogy Ázsián belüli, másrészt pedig, hogy ha több ágra is oszlott, szárazföldi útvonal volt. A tőle független egyéb szárazföldi vagy tengeri történelmi kereskedelmi útvonalak más-más térségeket érintettek. Például a Teaút déli vonala Elő- és Hátsó-Indián, a Tömjénút Arábián, a tengeri Fűszerút pedig az Indiai-óceánon haladt keresztül.

A Selyemút tehát Nyugat-, Közép- és Kelet-Ázsiát szárazföldön kötötte össze, nem képezték részét a Dél-kínai-tengeren, a Bengáli-öbölben, az Arab-tengeren vagy a Vörös-tengeren áthaladó kereskedelmi utak nyomvonalai, így az utóbbiak által érintett térségek, Délkelet-, Dél- és Délnyugat-Ázsia (Arábia)- sem voltak a Selyemút Övezet részei. A tengeri útvonalak egyébként sem tekinthetők régióképzőnek, hiszen tengeri jellegükből fakadóan legfeljebb csak egy-egy ponton érintik a közeli tengerpartokat. Velük szemben a szárazföldi kereskedelmi folyosók viszont alapvetően meghatározták a történelemben az általuk feltárt térségek¹¹ társadalmi–gazdasági életét (pl. kereskedelmi és/vagy tudományos közvetítő szerep Teherán, Buhara, Szamarkand, Ürümsi esetében).

Alapvető változást hozott a XIV–XV. század, amikor a megerősödő, harcias Oszmán Török Birodalom terjeszkedésével veszélyeztetetté vált a Selyemút, deformálódtak a hagyományos történelmi kereskedelmi útvonalak. A Selyemút veszített jelentőségéből, mérséklődtek az Európa és Kelet-Ázsia közötti tradicionális kereskedelmi kapcsolatok. Ennek hátterében mind az európai, mind pedig az ázsiai tényező egyaránt szerepet játszik.

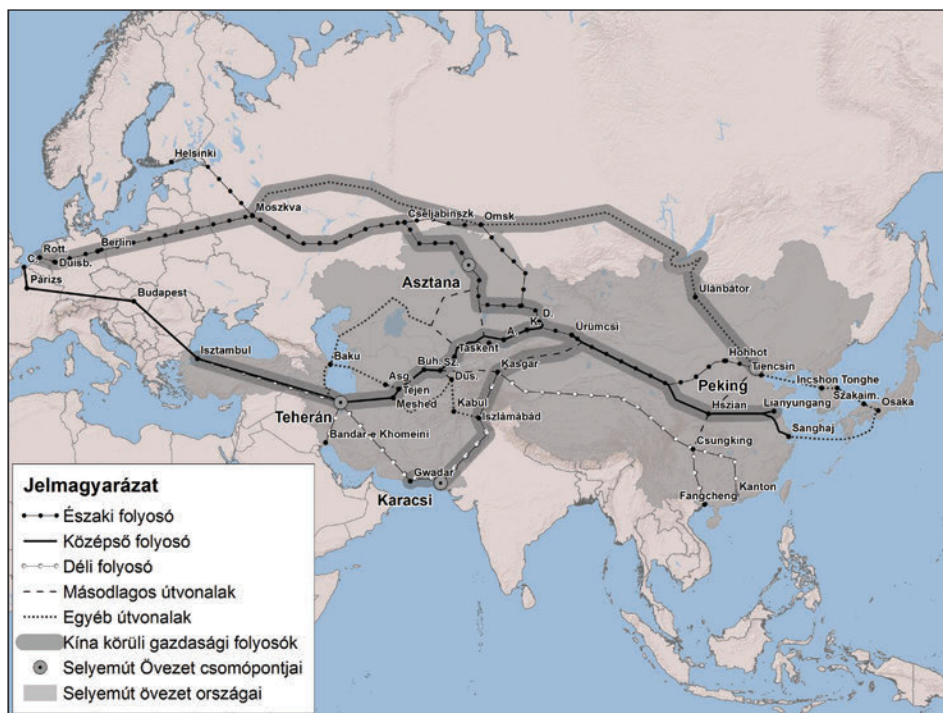
Egyrészt a hagyományos szárazföldi útvonalak már kevésbé voltak biztonságosak, ami az európai kereskedőket új – immár tengeri – nyomvonalak felfedezésére készítette. Ezek a tengeri útvonalak – még ha új kontinensek (Amerika, Ausztrália) felfedezéséhez is vezettek – Afrika, majd a gömb alakúnak tekintett Föld megkerülésével eleinte még továbbra is a Mesés Kelet felé irányultak, és az európaiakkal folytatott kereskedés

¹¹ A közbeeső tranzitvidékek ma is igen érdekeltek abban, hogy bevonódjanak az Euráziát átszelő kereskedelmi vérkeringésbe megteremtve annak a lehetőségét, hogy az Út Övezetté formálódjon.

nyereséges volt Ázsia számára. Európa az Ázsiával szembeni deficitet csak a főleg Latin-Amerikából elrabolt arannyal tudta finnaszírozni (GOLOBICS P. 2002). Azonban a Nagy Földrajzi Felfedezések időközben az európaiak figyelmét Ázsia mellett más térségek (Latin-Amerika, majd a rabszolga-kereskedelem elmélyülésével Trópusi-Afrika) iránt is felkeltették. Később azonban a világkereskedelem „kis háromszöge” (ennek pólusai Európa, Trópusi-Afrika és Latin-Amerika) leszűkült az Atlanti-óceán térségébe, így Kelet-Ázsia fokozatosan periferizálódott.

Másrészt az Európa és Ázsia közötti kapcsolatok háttérbe szorulásáért egyre inkább maguk a kelet-ázsiai császárságok is felelősek. A XVII. századtól erősödő európai behatásokra valamennyi kelet-ázsiai dinasztia tudatosan a teljes elzárkózás politikájával válaszolt. Ez nem volt alaptalan, hiszen a gazdasági, technikai és katonai szempontból fokozatosan fölénybe kerülő európaiak ha úgy látták megfelelőnek, akarataikat akár erőszakkal is érvényre tudták juttatni. Kína kikötőinek kényszerű megnyitása a kelet-ázsiai szempontból megalázó vereséggel végződő ún. „ópiumháborúk” révén volt lehetséges az európaiak számára. A XVII. század elején Japánban a bezárkózás csak a „katonai puccsal” megszerveződő sógunátus segítségével volt fenntartható. A hatalmat a hadsereg vezére vette át, aki harciasan ellenállt az európai behatásnak, s csak a XIX. század második felében sikerült az amerikaiaknak felvenni Japánnal a gazdasági kapcsolatokat.

A XXI. század elejére azonban újjászületik a Selyemút és így általa a Selyemút Övezet földrajzi fogalma. Az ipari exportösztönző gazdaságpolitikájuk révén a kelet-ázsiai országok többsége már egyre nyitottabb külkereskedelmet folytat, mellyel felértékelődnek a Nyugat- és Közép-Ázsián keresztül lebonyolított kelet–nyugati irányú szárazföldi kereskedelmi kapcsolatok is új tartalmat adva a Selyemút fogalmának. A Hszi Csin-ping (Xi Jinping) kínai elnök által kihirdetett „Egy Öv, Egy Út” („One Belt, One Road”, OBOR) stratégiában életre kel az Új Selyemút Gazdasági Övezet földrajzi fogalma. A történelmi Selyemúthoz hasonlóan a kezdeményezés újonnan meghatározott gazdasági útvonalai, folyosói is többféle nyomvonalon jelennek meg (20. ábra). Elsődlegesen három többé-kevésbé kelet–nyugati irányú Európát és Ázsiát összekötő szárazföldi folyosó rajzolódik ki – egy északi, egy középső és egy déli –, amelyeket másodlagos útvonalak kötnek össze.

20. ábra: Az Új Selyemút Gazdasági Övezet folyosói és csomópontjai, valamint Kína eurázsiai szomszédságát meghatározó, a Selyemút Övezetet érintő gazdasági folyosók (Rövidítések: A. = Almati, Asg. = Asgabat, Buh. = Buhara, C. = Calais, D. = Druzsba, Duisb. = Duisburg, Dus. = Dusanbe, K. = Khorgasz, Rott. = Rotterdam, Szakaim. = Szakaimiatio)

Forrás: SAHOO, P. 2015; a CHINA INVESTMENT RESEARCH¹² és a HONG KONG TRADE DEVELOPMENT COUNCIL honlapjai¹³ alapján Varga Ágnes szerkesztése

Mindhárom elsődleges folyosóról elmondható, hogy kelet-ázsiai végpontjaikat már nem a régi főváros, Hszian jelenti, ahhoz képest keletebbre helyezkednek el, többségükben egészen a tengerpartig érnek az útvonalak. A három folyosó nyugati végpontjait ugyan európai (Helsinki, Rotterdam, Calais) vagy kontinensünk kapujában (Isztambul) elhelyezkedő kikötővárosok jelentik, a közlekedési, energetikai és telekommunikációs infrastruktúra fejlesztésével az OBOR stratégia egyúttal az Európa számára

¹² <http://www.chinainvestmentresearch.org/wp-content/uploads/2015/06/cir-belt-road.png> – 2017. 06. 01.

¹³ http://china-trade-research.hktdc.com/resources/MI_Portal/Article/obor/2015/07/470675/1449545116751_en_470675.jpg – 2017. 06. 01.

sem érdektelen nyugat- és közép-ázsiai térségben is katalizálja a kínai jelenlétet erősítve az Ázsián belüli gazdasági integrációt (PUTTEN VAN DER, F.-P. et al. 2016). Az Új Selyemút Gazdasági Övezet négy elsődleges ázsiai csomópontja: Peking, Asztana, Karacsi és Teherán.

Az Új Selyemút Gazdasági Övezet Közép- és Nyugat-Ázsiát átszelő központi folyosója többé-kevésbé egybe esik a Selyemút hagyományos nyomvonalával, ez azonban Hsziantól keletebbre kettéágazik Lianyungang, illetve Sanghaj irányába. Európában a Balkán-félszigeten, Budapesten és Párizson keresztül Calais-nál éri el az Atlanti-óceán térségét.

Az északi folyosó Kína mai fővárosából, Pekingből Kazahsztánon keresztül közvetlenül teremt kapcsolatot Európa irányába. Moszkvánál kettéágazik, egyrészt továbbhalad Duisburg irányába, majd Rotterdam kikötővárosa felé, másrészt Moszkvánál van egy leágazás Helsinki felé.

A déli folyosó a központi folyosóhoz hasonlóan szintén kettős kelet-ázsiai elvégződésű: Fucsou (Fuzhou), illetve Kanton (Guangzhou vagy Kuangcsou). Az útvonal egy dél-kínai nyomvonalon éri el Kasgart, majd Pakisztánon keresztül halad végig Karacsi kikötőjéig, onnan átszeli Iránt, ahol egyesülve a központi folyosóval eléri Isztambult.

A három folyosót összekötő másodlagos útvonalak egyrészt Aszthanát, Kasgart, Pekinget, Csunkinget kötik össze a központi folyosóval, másrészt megteremtik a kapcsolatot Dél-Korea és Japán irányába. Utóbbi esetében Pekingből leágazva részben szárazföldi, részben tengeri útvonalak kötik össze a térség fontos kikötővárosait a Peking–Tiencsin–Incshon–Tonghe–Szakaiminato–Oszaka/Kóbe–Sanghaj nyomvonalon.

Léteznek más eurázsiai szárazföldi kereskedelmi útvonalakat ábrázoló térképek is. Ezek egyike a szakirodalomban gyakran idézett Kína körüli hat gazdasági folyosó, amelyek közül négy érinti a Selyemút Övezetet. A négy gazdasági folyosó jól illeszkedik az előzőekben felvázolt elsődleges kereskedelmi folyosókhoz (4. táblázat).

A leghosszabb és talán fő- vagy gerinctengelyként is felfogható útvonal az ún. Új Eurázsia Szárazföldi Híd Gazdasági Folyosó (New Eurasia Land Bridge Economic Corridor), amely az előzőekben elemzett északi és középső folyosót kombinálja: Lianyungangtól a kínai szakaszon, a középső folyosón halad végig, majd Ürümcsitől az északi folyosó nyomvonalát követi. Ebből a kínai–kazah határnál fekvő Horgosz 2012-ben felfejlesztett szárazföldi kikötőjétől (ISLAMJANOVA, A. et al. 2017) ágazik le a Kína–Közép-Ázsia–Nyugat-Ázsia Gazdasági Folyosó, amely a

középső folyosó Horgosz–Isztambul közötti turko–perzsa (turáni) szakaszát jelenti. Az eurázsiai főtengeletről Ürümszinél ágazik le a Kína–Pakisztán Gazdasági Folyosó. Nem jelenik meg a három nyugat–keleti irányú folyosója között, de szintén érinti a Selyemút Övezetet a Kína–Mongólia–Oroszország Gazdasági Folyosó, amely a transzmongol vasútvonal útján halad végig Pekingtől Ulánbátoron át Moszkváig, Ulan-Ude-nél csatlakozik a transzsibériai vasútvonalba.

OBOR főbb útvonalai	Kína Selyemút Övezetet érintő gazdasági folyosói				egyéb útvonalak
	Kína– Mongólia– Oroszország GF	Új Eurázsia Szárazföldi Híd GF	Kína– Közép- Ázsia– Nyugat- Ázsia GF	Kína– Pakisztán GF	
északi folyosó		Ürümszi– Asztana– Rotterdam			Peking– Omszk– Cseljabinszk
					Moszkva– Helsinki
középső folyosó		Lianyungang– Ürümszi	Ürümszi– Isztambul		Sanghaj– Hszücsou
					Isztambul– Calais
déli folyosó				Kasgar– Gwadar	Fangcseng/ Kanton– Ürümszi
					Gwadar– Isztambul
másodlagos útvonalak				Ürümszi– Kasgar	Asztana– Almati/ Taskent
					Peking– Csungking
					Kasgar– Szamarkand

OBOR főbb útvonalai	Kína Selyemút Övezetet érintő gazdasági folyosói				egyéb útvonalak
	Kína– Mongólia– Oroszország GF	Új Eurázsia Szárazföldi Híd GF	Kína– Közép- Ázsia– Nyugat- Ázsia GF	Kína– Pakisztán GF	
egyéb útvonalak	Peking– Moszkva				Peking– Korea– Japán– Sanghaj
					Taskent/ Tejen– Baku– Teherán
					Meshed– Kabul– Iszlámábád
érintett országok	Kína				
	Mongólia	Irán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Törökország, Türkmenisztán, Üzbegisztán	Kazahsztán	Pakisztán	Afganisztán, Azerbajdzsán, Hongkong, Japán, Korea, Makaó

4. táblázat: Az Új Selyemút Gazdasági Övezet folyosóinak összefüggése Kína eurázsiai szomszédságát meghatározó gazdasági folyosókkal

Forrás: A szerzők összeállítása

Az átfedések ellenére a Selyemút Gazdasági Övezet három (északi, középső és déli) útvonala és a Kína körüli gazdasági folyosók között alapvető különbségek lelhetők fel. Az előbbi, elsődlegesen nyugat–kelet irányú útvonalak Európa és Kelet-Ázsia közötti kereskedelmi kapcsolatot szolgálnak, amelyben Kelet-Ázsia nincs Európához képest jobban kitüntetett szerepben, kontinensünk egyenrangú (nyugati) elvégződése a két terület közötti kereskedelmi folyosóknak. Ezzel szemben a Kínából „sugarasan” hat irányba kiinduló gazdasági folyosók egy erősen Kína-centrikus rendszert alkotnak. A hat folyosóból csupán kettő jut el Európába, egy további éppen érinti Isztambulnál kontinensünket. Valójában nem más ez, mint a világ legnépesebb országának tágabban értelmezett eurázsiai szomszédsága irányába megnyilvánuló geostratégiai rendszere. Ezt érzékeltetik a szó

szerint „széles” értelemben vett, pufferzónákkal határolt folyosók, amelyek sokkal inkább tekinthetők Kína geostratégiai irányainak, mint két térséget összekötő különböző kereskedelmi utak vonalas elemeinek. Valamennyi gazdasági folyosó más-más országot, országcsoporthoz köt össze Kínával, mely utóbbi valamennyi gazdasági folyosó egyik végállomása. Nem véletlen, hogy a folyosók megnevezésében is országnevekkel vagy több országot tömörítő nagyobb földrajzi egységek neveivel találkozhatunk. A Selyemút Övezet ebből a mongol–oroszl, a pakisztáni, a nyugat- és közép-ázsiai, illetve az európai (eurázsiai) geostratégiai irányok felé teremt földrajzi keretet.

„Egy Övezet” lehatárolásának gazdaságföldrajzi, kulturális és politikai szempontjai

Igazodván az „Egy Övezet, Egy Út” („One Belt, One Road” – OBOR) program elnevezésében szereplő övezet fogalomhoz geográfiai értelemben a nagyjából azonos szélességen (mérsékelt és meleg égöv határán) fekvő Nyugat- és Közép-Ázsia – Kelet-Ázsia övezet számít egy egységnek. Ebből így természetsszerűleg kimarad a Szegény Dél trópusi övezete (Dél-Ázsia és Afrika), és megítélésünk szerint az elnevezésben benne van egy tudatos megkülönböztetés a hideg égövhöz tartozó Észak-Ázsiától (Oroszlország) is, valamint a nem övezeti jellegű, erre merőleges meridionális helyzetű Amerikáktól. Az ázsiai régióban hagyományosan jelentős befolyású India is inkább ellenérdekel a dominánsabb kínai jelenléttel szemben. Afrika, Ausztrália és Amerika szerepeltetése pedig már csak azért sem indokolt, mert a partnerségi program kimondva, kimondatlanul egy rajtuk kívül álló területet, Euráziát igyekszik geopolitikai értelemben helyzetbe hozni. A Selyemút Övezet tehát a közepes szélességeken elhelyezkedő Nyugat- és Közép-Ázsiát és Kelet-Ázsiát magában foglaló közepes szélességeket jelenti.

Egy régió – övezet – meghatározásánál számít a régiót jellemző társadalmi–gazdasági homogenitás. Ha a Selyemút Övezetet különböző fejlettségi szinten álló országok alkotják is, az egy régióvá válásban fontos régióképző tényező a történelmi Selyemút révén kialakult kapcsolatrendszer, de ugyanígy nagy jelentősége van a nyelvi, kulturális, vallási és antropológiai sajátosságoknak is. Az itt élő népek jellemzően a sino–tibeti (kínai és tibeti), az altáji (japán, koreai, mongol és türk) vagy az iráni (afgán, beludzsi, fárszi, kurd és pastu) nyelveket beszélik. Kulturális szempontból a Selyemút Övezet kétarcú, amely egyúttal ki is jelöli az azt alkotó két nagy makrorégiót.

Az egyik makrorégió, Kelet-Ázsia, antropológiailag alapvetően mongoloid nagyraszshoz tartozó népek hazája. A térség országainak köre viszonylag egyértelműen meghatározható. Kelet-Ázsia a kínai kultúra hatásterületét jelenti, ahol az inkább az evilági élet erkölcsi tanításait központba helyező uralkodó vallások közé tartozik a buddhizmus, a konfucianizmus, a taoizmus, amelyek egymással is összefonódva jelentik az univerzizmust, emellett megemlítendő a japán sintóizmus, illetve számos kisebb-nagyobb helyi vallás is (PROBÁLD F. 2008). A vallással összefüggésben számos egyéb hasonlóság is megjelenik (filozófia, művészetek, építészet, kínai naptár és írás). Sokáig Mongóliában is a kínai írás volt hivatalos, a japánok és a koreaiak ma is a klasszikus kínai karakterekből származó írásjegyeket használják, még ha nyelveik más írásrendszerűek is (a XV. század óta a koreai abc 24 betűs). Kelet-Ázsia nagy múltú, jól szervezett civilizációi sajátos kulturális, társadalmi értékrendjükkel, ipari exportot ösztönző gazdaságpolitikájukkal sikeresen be tudtak kapcsolódni a III. évezred világ gazdaságába.

A négy államalkotó kelet-ázsiai nemzet a japán, a kínai, a koreai és a mongol, de alárendelt helyzetben ennél sokkal több nemzet él a kultúrrégióban (pl. tibeti, ujjur). A térség geopolitikai jellemzője, hogy Kína és Korea „megkettőződése” miatt a mindössze négy államalkotó nemzet ellenére Kelet-Ázsia jelenleg politikailag hat államra tagolódik, és az államhatárok nagyobb területre terjednek ki a szűkebben vett természetföldrajzi Kelet-Ázsiánál. Mongólia és Japán mellett a XX. század közepe óta Korea és Kína két-két államra oszlik: Dél- és Észak-Korea, illetve (Szárzsföldi) Kína és Tajvan. (Nem is beszélve arról, hogy korábban még Hongkong és Makaó is külön kínai egységeket képeztek, az előző 1997-ben az Egyesült Királyságtól, utóbbi pedig 1999-ben Portugáliától tért vissza Kínához, és lettek annak különleges igazgatású régiói.) Kína hódításaival a jelenlegi államhatárok Kelet-Ázsia mellett a nyugatabbra fekvő belső-ázsiai területekre is kiterjednek. A politikai Kelet-Ázsia így magában foglalja a buddhista Tibetet, valamint az inkább az iszlám vallású, nomád életformát folytató türk népcsoport, az ujjurok területét, Hszincsiang Ujjur tartományt.

A kelet-ázsiai államokat közös jellemzőjeként megjelenő évszázadokon át tartó tudatos elzárkózás politikája nem csupán az európai gyarmatosítással szemben nyilvánult meg, de egymással szemben is. Ez az elmúlt fél évszázadban jelentősen megváltozott. A makrorégió belüli fokozatos gazdasági összefonódás az 1980-as években vette kezdetét, amikor japán ipari koncentrációkból a jelentősen megemelkedett munkabérek és

ingatlanárak miatt a japán multinacionális vállalatok egyre több beruházást helyeztek ki Dél-Koreába, Hongkongba és Tajvanra. A gazdasági ideológiai korlátok leépülésével a megélénkülő gazdasági fejlődés kiterjedt Kínára is. A kelet-ázsiai országok fokozatosan lebontották egymás irányába a vámokat, kvótákat és egyéb kereskedelmi korlátozásokat, különleges gazdasági övezeteket hoztak létre, ahol kikötőkben és a repülőtereken világszínvonalú logisztikai központokat alakítottak ki. Mára Kína Japán és Dél-Korea legfontosabb kereskedelmi partnerévé nőtte ki magát, és dinamikusan növekvő behozatalának több mint felét a régióból szerzi be. Kelet-Ázsia intraregionális kereskedelme nagyjából megegyezik az Európai Unióéval, amely a belső forgalom gyorsabban bővül mint más kultúrrégiók irányába. A külföldi tőkebefektetések kétharmada makrorégió belülről érkezik, újabban még technológiai transfer is, főleg az olyan kulcsfontosságú exportágazatokban, mint az elektronika (KHARAS, H. 2008). Az egykoron még egymástól is elzárkózó államokból álló Kelet-Ázsia elmúlt évtizedekben az egy egyre szervezettebben összefonódó gazdasági régióvá válik.

A másik nagy makrorégiót Nyugat- és Közép-Ázsia alkotja, amely még inkább egy kompakt földrajzi egységet alkot. Lehatárolásánál két legfőbb kulturális jellegzetessége, az iszlám vallás dominanciája és a nem arab etnikai hovatartozás, valamint egyre erősödő gazdasági integrálódás kap kulcsszerepet. Nyugat- és Közép-Ázsia lakossága természetesen messze nem azonos a világ népességének közel egynegyedét kitevő, több mint 1,5 milliárd iszlám hívővel, a muszlimokkal¹⁴, akik a kereszténység után Földünk második legnagyobb vallási közösségét alkotják világszerte. Sőt az itt élő török és iráni (turáni) népek országainak köre elkülönül a Délnyugat-Ázsiára és Észak-Afrikára kiterjedő Arab Világtól és egyes jelentős muszlim közösségekkel rendelkező, de távolabb fekvő országoktól. Nyugat- és

14 Jelentős számban élnek még nem arab muszlimok Nyugat- és Közép-Ázsián kívül is. Ilyenek például egyes afrikai társadalmak, vagy a délkelet-ázsiai Brunei (ahol az iszlám államvallás), Indonézia (amely egyébként a legnépesebb muszlim ország) vagy Malajzia, a dél-ázsiai Banglades (amely épp az iszlám vallás alapján vált el a hindu többségű Indiától), India (ahol 14 százalékos kisebbségük ellenére így is 100 millió nagyságrendben élnek muszlimok), a Maldív-szigetek, valamint az európai Bosznia-Hercegovina. Európában iszlám vallású még az albánok egy része és számos etnikai kisebbség (pl. csecsenek), és több európai nagyvárosban (pl. Moszkva) jelentős csoportot képeznek az Iszlám Világból érkező vendégmunkások (Angliában a pakisztániak, Németországban a kurdok és a törökök, Oroszországban a közép-ázsiaiak, Franciaországban pedig a Szahara és a Szudán Tájöv országaiból érkező észak-afrikaiak).

Közép-Ázsián belül is vannak olykor jelentős létszámú más valláshoz tartozó zsidó és keresztény közösségek (pl. Azerbajdzsánban, Kazahsztánban vagy Törökországban).

Nyugat- és Közép-Ázsia csak többé-kevésbé szinonim a Közel-Kelet vagy Elő-Ázsia földrajzi fogalmakkal. A térség etnikai–nyelvi szempontból nagyvonalakban két nagyobb karakteres egységre tagolható: török és iráni.

1.) A török és a vele rokon népek (azeriek, kazahok, kirgizek, türkmének, ujgurok és üzbégek) *Kis-Ázsiában és a közép-ázsiai Turkesztán* területén élnek: Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Törökország, Türkmenisztán és Üzbegisztán;

2.) Az *iráni nyelven beszélő népek* (afgánok/pástúk, beludzsiak, kurdok, oszétok, perzsák és tádzsikok) *országai*: Afganisztán, Irán, Pakisztán és Tádzsikisztán.

Anyugat- és közép-ázsiai térség 10 országa egyre erősebben integrálódik egymással. Már 1962-ben létrejött a Regionális Fejlesztési Szervezet (Regional Cooperation for Development, RCD). 1985-ben Irán, Pakisztán és Törökország 3 alapító tagként újjáélesztette ennek utódját, a Gazdasági Együttműködés Szervezetét (Economic Cooperation Organization, ECO). 1992-ben nyerte el a szervezet jelenlegi taglétszámát, amikor 7 új ország (zömében volt szovjet közép-ázsiai tagköztársaságok), Afganisztán, Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán csatlakozott hozzá. Az ECO egy igen dinamikusan fejlődő nemzetközi integráció, melynek célja a gazdasági, technikai és kulturális kapcsolatok fejlesztése. A szervezeten belül kiemelt kérdés az erőforrásaik kihasználása, megosztása, az Európai Unióhoz hasonló közös piac létrehozása, valamint a mindehhez nélkülözhetetlen infrastrukturális fejlesztések. Az ECO-nak 1995-től saját Kulturális Intézete, 2005-től pedig Kereskedelmi és Fejlesztési Bankja működik. A résztvevő tagállamok 2003-ban írták alá az ECO Kereskedelmi Egyezményét. Ez a 10 egyre szervesebben együttműködő ország alkotja egyúttal a Selyemút Övezet nyugat- és közép-ázsiai makrorégióját.

A Selyemút Övezet gazdaságföldrajzi lehatárolásánál figyelembe véve közigazgatási–politikai szempontokat igazodtunk az államhatárokhöz. Különösen nagy országok esetében (pl. Kína vagy Oroszország) azonban felmerül, hogy az állam területének egy kisebb vagy nagyobb része nem tartozik bele a vizsgált övezetbe. Oroszország esetében Észak-Ázsia, Kína esetében pedig Tibet besorolása vitatható.

Bár a mai Ázsiai-Oroszország déli szegélyén bizonyosan áthaladtak a történelemben is és ma is fontos kereskedelmi útvonalak, az egész szibériai területet (különösen ha Oroszország egészét Murmanszkig vesszük figyelembe) kevésbé érinti a Selyemút. Sőt egyes geopolitikai narratívák szerint a Selyemút részben – a kevesebb határ és a kisebb távolság miatt egyébként logikusabb északi útvonal ellenére – Oroszország megkerülését jelenti az Európai Unió és Kelet-Ázsia között. Ezek alapján Oroszország sem részben, sem pedig egészében nem képezi részét a Selyemút Övezetnek.

Részben fordított a helyzet Tibet esetében. A kulturálisan inkább Dél-Ázsia irányába orientálódó, nagy kiterjedésű, ritkán benépesült Tibet magashegységi környezetét is jobbára elkerülte a Selyemút, amely természetszerűleg ennél fogva szintén kisebb hatást gyakorolt a régió társadalmi–gazdasági fejlődésére (21. ábra). Tibet viszont Kína politikai részeként mégis szerepel a Selyemút földrajzi régiójában.

21. ábra: A Selyemút Övezet országai

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

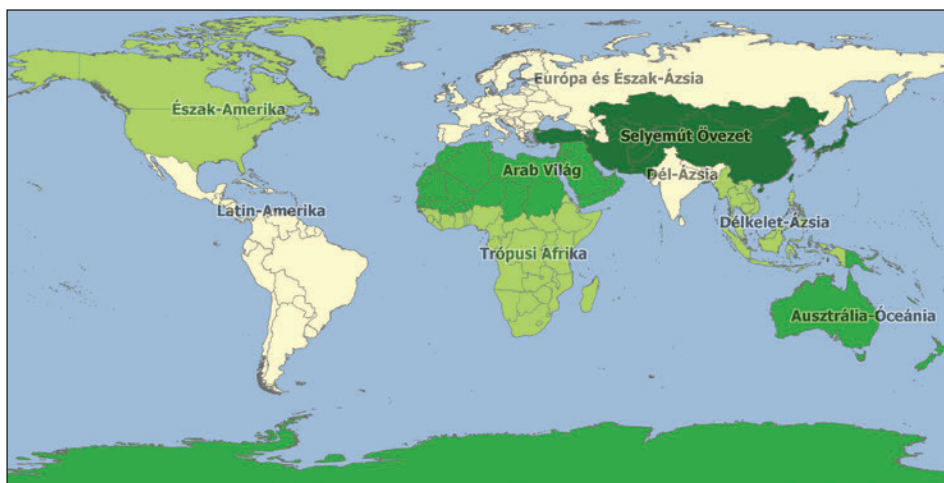
Még a Selyemút Övezet két nagy makrorégiója szintjén is törekedtünk arra, hogy makrorégiók határai ne vágjanak ketté államokat. A jelenleg Kína politikai részét képező Hszincsiang Ujgur Autonóm Tartomány a közép-ázsiai kazahokkal és kirgizekkel rokon vonást mutató lakosságával, természetes földrajzi környezetével sokkal inkább a szomszédos Turkesztánhoz kapcsolódik, mint a Tengerparti-Kína han többségű területeihez. Jelen elemzésben azonban az autonóm terület Kína régiójaként mégsem Nyugat- és Közép-Ázsia, hanem Kelet-Ázsia részét képezi.

A Selyemút történelmi és a XXI. századi kereskedelmi folyosói és egyéb útvonalak, illetve a közös régióformáló tényezők (nyelvi, kulturális egység, politikai államhatárok és gazdasági integrációk) alapján a Selyemút Övezet a következő 18 országot foglalja magába:

- ⊕ *Kelet-Ázsia*: Dél-Korea, Észak-Korea, Japán, Kína (Hongkong, Makaó), Mongólia és Tajvan;
- ⊕ *Nyugat- és Közép-Ázsia*: Afganisztán, Azerbajdzsán, Irán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Pakisztán, Tádzsikisztán, Törökország, Türkmenisztán és Üzbegisztán.

A Selyemút Övezet globális súlyának hosszú távú alakulása

A Selyemút Övezet világviszonylatban az egyik legmeghatározóbb kultúrrégió (22. ábra). A Nyugat-, Közép- és Kelet-Ázsiát magában foglaló régió hatalmas területet fed le, amely közel 20 millió km²-es kiterjedésével a Föld szárazulatainak 15 százalékára terjed ki.

22. ábra: A Selyemút Övezet elhelyezkedése a Föld kultúrrégiói között
 Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

Területe alapján Európa és Észak Ázsia, illetve a vele közel azonos méretű Latin- és Észak-Amerika mögött a kilenc kultúrrégióból a 4. helyen áll. E tekintetben a Selyemút Övezeten belül a két nagy makrorégió Nyugat-és Közép-Ázsia, illetve Kelet-Ázsia viszonylagos egyensúlyban van, a Selyemút Övezet keleti része csak kis mértékben nagyobb, a kultúrrégió összterületének majdnem 60 százalékára terjed ki.

Hosszú távon múló demográfiai világelsőség

Területarányához képest jelentősen hangsúlyosabb a Selyemút Övezet részesedése a világ népességéből. Az Övezet demográfiai súlyát érzékelteti, hogy messze a legnépesebb a kultúrrégiók között, hiszen a világ legnépesebb országát, Kínát magában foglaló Kelet-Ázsia már önmagában is világlegelsőnek számít. 2015-ben több mint 2 milliárd (!) ember, a világnépesség 30 százaléka a Selyemút Övezet területén élt. Ez pedig kétszeresen felülmúlta a területarányát, ami azt jelenti, hogy átlagos népsűrűsége (105 fő/km²) a világátlag (55 fő/km²) duplája. A népsűrűség alapján „csak a harmadik helyen áll a kultúrrégiók között, jócskán elmaradva Dél- (413 fő/km²) és Délkelet-Ázsiától (141 fő/km²).

A Selyemút Övezet átlagértékei mögött igen jelentős földrajzi különbségek vannak a két nagy makrorégió viszonylatában. A népességszám kultúrrégióon belüli megoszlása már jóval egyenlőtlenebb, ami egyértelműen Kelet-Ázsia (78 százalék) dominanciáját jelzi, ebből kétharmadot Kína önmaga képvisel. Maga Kína 1,4 milliárd fős lakosságával (még) a Föld legnépesebb országa, igaz a növekedés lassuló, a közeljövőben a még mindig dinamikus népésedő India várhatóan meg fogja előzni. Kelet-Ázsia átlagos benépesültsége (137 fő/km²) nem sokkal kisebb Délkelet-Ázsiához képest. A népsűrűség azonban alacsonyabb területi szinteken is rendkívül egyenlőtlen, erősen korrelál a csapadék és a napfénytartam eloszlásával (PROBÁLD F. 2008). A földszűke és a túlnépésedés következtében az agrárium csak az ún. „ázsiai termelési módot” tette lehetővé. Az egymástól elszigetelt, zárt faluközösségek hálózata, a piaci árutermelő gazdaság helyett az autark, önellátó naturálgazdálkodás sok évszázados hagyományai, a különböző termelő és fogyasztó körzeteket összekapcsoló országon belüli árucseré, belső kereskedelmi kapcsolatok korlátozottsága vagy a sokáig kezdetleges mezőgazdasági infrastruktúra nyomán a kelet-ázsiai társadalom földrajzi elrendeződése szorosan összefügg a föld eltartó képességével. A népesség igen erőteljesen koncentrálódik a monszunhatás előnyeit élvező, jobb agroökológiai potenciálú tengerparti zónába. Az ezredfordulón a kelet-ázsiai lakosság egyharmada 75 km-nél nem lakik távolabb a tengertől, és minden ötödik ember a 20 km-es tengerparti zónában (WORLD BANK 2008). A Selyemút Övezet belső-ázsiai és külső periferikus fekvésű északi etnorégiói (Tibet, Hszincsiang-Ujgur, Belső-Mongólia) viszont még mindig alig benépesültek.

A Selyemút Övezet nyugati makrorégiója viszont jóval alacsonyabb népességszámú, 2015-ben 460 millió fő volt. Nagy – közel európanyi – kiterjedéséből ugyanakkor viszonylag kisebb lakosságszámából következően a térség Kelet-Ázsiához képest jóval ritkábban lakott, átlagos népsűrűsége (57 fő/km²) alig haladja meg a világátlagot. Benépesültségében fontos szerepet játszik a száraz félsivatagos–sivatagos éghajlat. Kelet-Ázsiához hasonlóan itt is jelentős a népesség földrajzi koncentrációja. A lakosság történelmi idők óta alapvetően a mediterrán tengerpartokra (Törökország), illetve a folyók (Amu-darja, Szír-darja és az Indus) menti termékeny területeken koncentrálódik, a felsorolt területeken kívül szinte jelentéktelen a népsűrűség. Nyugat- és Közép-Ázsia a Föld lakosságának csupán töredékét adja (mindössze 6 százalék), igazi geopolitikai jelentősége

abban áll, hogy a világ közel 1,5 milliárdnyi muszlim hívójének 30 százaléka itt él, ugyanannyian mint az Arab Világ területén. A legnagyobb kiterjedésű ország Kazahsztán, a legnépesebb pedig a 190 milliós Pakisztán, de középhatalmi szerepet hagyományosan inkább a 80–80 milliós Irán és Törökország tölt be.

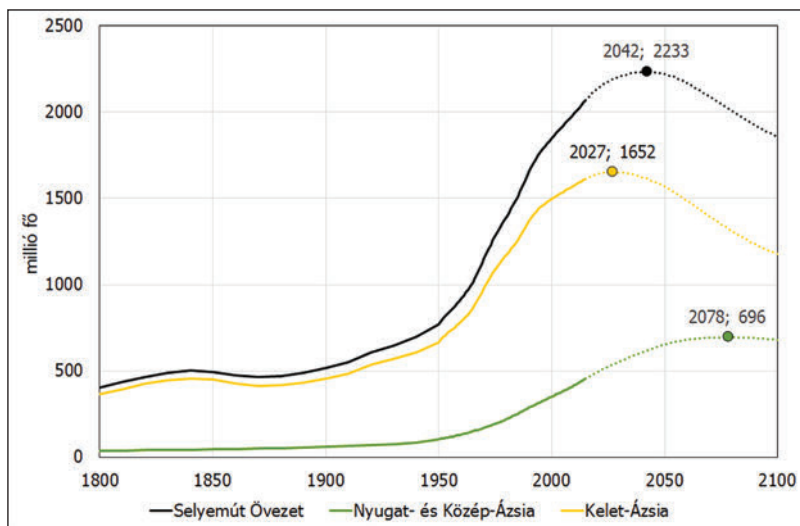
A Selyemút Övezet világnépességen belüli kiemelkedő aránya nem újkeletű, sőt a történelemben gyakran a mainál még magasabb részesedés is jellemezte. A XIX. század elején az akkor élő emberiség közel fele, 45 százaléka (!) a Selyemút Övezet lakója volt. A térség népessége 1800-ban már meghaladta a 400 millió főt, a kultúrrégiót akkoriban egyértelmű kelet-ázsiai túlsúly jellemezte, a két makrorégió közötti belső arány 9:1 volt keleti részterület javára. Kelet-Ázsia – és ezen belül Kína – demográfiai folyamatai ennél fogva alapvetően meghatározták a Selyemút Övezet egészének népesedési mutatóit.

Az 1800–2100 közötti 3 évszázad első felében csupán egy enyhébb népesség-gyarapodás jellemezte a térséget, sőt a XIX. század közepén még fogyatkozott is a népesség száma. A népességszám visszaesése abból adódott, hogy Kína korszakhatárhoz érkezett a rá jellemző az ún. dinasztikus ciklikusságban. A kínai uralkodó dinasztiák ugyanis jellegzetes ciklikus formában követték egymást. Az ország történelmében gyakran előfordult, hogy amint egy dinasztiának sikerült stabilizálnia az ország fejlődését, a társadalom olyan mértékben túlnépesedett, amellyel a termőföld bővülése már nem tudott lépést tartani. Ez előbb-utóbb éhínségekhez és felkelésekhez vezetett, mígnem az ezek nyomán fellépő emberveszteségek révén a népesség száma újra a föld eltartóképességének megfelelő szintjére csökkent. Ezzel egy új ciklus kezdődött el, amely rendszerint egy új dinasztia megjelenésével járt együtt. Ez történt Kínában a XIX. század közepén is, amikor a megelőző 100 év túl gyors népesség-gyarapodásával az egy főre jutó földterület jelentősen visszaesett, amelyet tovább súlyosbítottak az 1840–1850-es években bekövetkezett természeti csapások is (szárazságok és árvizek). Az élelmiszerhiány, az egyre súlyosabb adóterhek és a földszűke, valamint az ezek nyomán felerősödött állami korrupció belső lázadásokhoz vezetett, közülük a legjelentősebb a Tajping-felkelés, amelyet csak tovább tetézett egy külső támadás az ópiumháborúk formájában (DURAND, J. D. 1977). A XIX. század végére a zűrzavaros időszak átmeneti népességcsökkenése véget ért, újra növekedésnek indult a térség lélekszáma.

A XX. század második felében mind Kelet-, mind pedig Nyugat- és Közép-Ázsiában rendkívüli mértékben felgyorsult a népességszám gyarapodása. A Selyemút Övezet lakosság száma az 1960-as években bővült a legdinamikusabban. Kínában Mao Ce-tung a népélelmezési válság ellenére sem korlátozta, hanem támogatta a demográfiai robbanást (elhíresült mondásai közé tartozott: „Az embernek csak egy szája van, de két keze”). Mao halála után Teng Hsziao-ping közismert restriktív népesedéspolitikája radikális fordulatot eredményezett. A propaganda azonban kevésbé volt hatékony vidéken, különösen az analfabéta társadalom körében vagy a periferikus etnorégiókban.

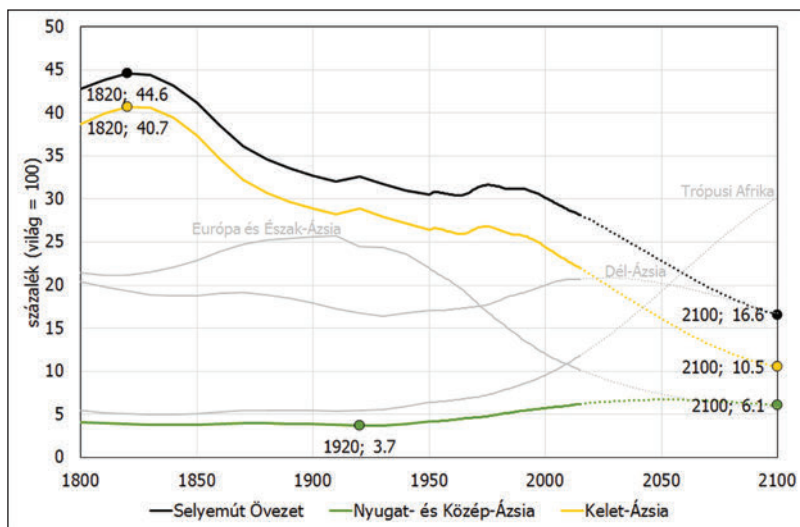
A Selyemút Övezet nyugati makrorégiójában – ellentétben Kínával – a dinamikus népességnövekedés egészen az 1990-es évekig eltartott. Sőt Nyugat- és Közép-Ázsia több országa még ma is igen gyorsan népesedik, amelyben szerepet játszik, hogy az iszlám vallás – a kereszténységhez hasonlóan – elutasítja a születésszabályozást. Egyes országokban a térben meglehetősen koncentrált népességnövekedéstől elmaradt a munkahelyek számának bővülése, a helyzetet csak valamelyest enyhíti a nagyszámú vendégmunkás kiáramlása. Az emigránsok egy része a fejlett világba (elsősorban Európába) vándorol, de jelentős mértékű az Iszlám Világon belüli migráció is elsődlegesen a gazdagabb, olajexportáló országok irányába (például törökök Délnyugat-Ázsia országaiba), ahol – szemben Európával – a kulturális, vallási beilleszkedés kevésbé okoz nehézséget. Mindez enyhít a hazai munkanélküliségen, és hazautalásaik jótékonyan járulnak hozzá országuk fejlődéséhez. Az iszlám vallás elutasítja a kamat ellenében történő pénzkölcsönzést, így a hazautalásokat jól szervezett, saját iszlám pénzügyi rendszerükön (az ún. hawaldar rendszeren) keresztül bonyolítják le. A 2010-es években különösen felgyorsult az Európa felé irányuló nemzetközi migráció. A térség fontos kibocsátó országa Afganisztán és Pakisztán, a tranzitországok között pedig Törökország tölt be kulcsszerepet. A nemzetközi migráció egy jelentős része illegális formában bonyolódik le, a háborús menekültek, üldözöttek között – különösen a Selyemút Övezetből – nagy arányban érkeznek gazdasági bevándorlók is. Az Európában időközben egyre sűrűsödő terrorcselekmények a XXI. századi exodus kérdését nemcsak demográfiai, munkaerőpiaci és kulturális, de súlyos biztonságpolitikai kontextusba is helyezik, amelyre Európa jelen sorok megírásakor még nem talált közös választ.

Az ENSZ közepes előrejelzése szerint a Selyemút Övezet lakosságának növekedése a XXI. században fokozatosan lelassul, és az évszázad közepe táján éri el tetőpontját. Kelet-Ázsiában a demográfiai fordulat várhatóan egy pár évtizeddel korábban be fog következni (23. ábra), Nyugat- és Közép-Ázsiában pedig csak az évszázad végén vált fogyóra a népességszám.

23. ábra: A népességszám hosszú távú alakulása a Selyemút Övezetben
Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION

Annak ellenére, hogy az elmúlt két évszázadban, miközben megötszörözött a Selyemút Övezet lélekszáma, ez a növekedés az egyik leglassabb volt a többi kultúrrégióhoz képest, csupán Európa és Észak-Ázsia növekedésénél számított dinamikusabbnak. Ebből következően a Selyemút Övezet Föld összlakosságán belüli aránya – ha kisebb-nagyobb ingadozásokkal is, de – fokozatosan csökkent. A hosszú XIX. század során a gyarmatosításból és az ipari forradalomból nem csupán technikailag, katonailag, de demográfiaiilag is megerősödő Európa szerzett egyre nagyobb részesedést a világ népességéből (24. ábra). Szinte szimbolikus, hogy még a világ legnépesebb városa is Peking helyett London lett a XIX. század közepén. Kontinensünk az I. világháború előestéjén érte el újkori történetének legjelentősebb (25 százalékos) globális népességarányát, de ekkor is csak megközelíteni, de megdönteni nem tudta a Selyemút Övezet (vagy Kelet-Ázsia) fokról fokra olvadó elsőségét.

24. ábra: A Selyemút Övezet fogyatkozó globális népességsúlya radikális belső átrendeződéssel

Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION

A két világháborút követően Európa már nem csak a korábbi világpolitikai befolyását, de a globális népességsúlyát sem tudta megtartani. A gyarmatok felszabadulásával a Föld népességének növekedési súlypontja a fejlődő világba terelődött át. A XX. század közepén Latin-Amerika élte meg az emberiség történeke egyik leglátványosabb demográfiai robbanását. Ezzel egy időben a Selyemút Övezet demográfiai legmeghatározóbb országában, Kínában a népesség számának növekedését jelentősen fékeztek a természeti csapások miatt ezidőtájt gyakran fel-fellépő éhínségek és az ezekből következő milliós halálos áldozatok. Mao Ce-tung népességgpolitikája ugyanakkor szerepet játszott abban, hogy az 1960-as években – ha rövid ideig is, de – átmenetileg újra növekedett Kína és a Selyemút Övezet globális demográfiai súlya. Teng Hsziao-ping idején azonban tovább folytatódott a térség a Föld népességén belüli arányának fokozatos visszaszorulása.

Ahogy az 1980-as évektől fokozatosan „megszelídültek” a korábban jellemző gyors latin-amerikai népesedési ráták, a növekedés áttelődött a világ gazdaság legszegényebb perifériáira. A XX. század utolsó évtizedeiben Dél-Ázsia fokozatosan felzárkózott a Selyemút

Övezet mellé. Kína és India napjainkban már „fej-fej mellett” haladnak, és az ENSZ közepes demográfiai előrejelzése szerint a 2020-as évtizedben India bizonyosan meg fogja előzni Kína lélekszámát. Az előrejelzések alapján várhatóan a XXI. század '30-as éveiben fog Dél-Ázsia népességaránya tetőzni, és csak a XXI. század végén lesz közel azonos a lakosságaránya a Selyemút Övezetével (a világnépesség 17–17 százaléka körül). Ez azonban csak a 2–3. helyre elegendő a kultúrrégiók lakosságszám szerinti sorrendjében, mert ugyanezen ENSZ számítások alapján a XXI. század demográfiai folyamatainak „kétes hírű győztese” várhatóan Trópusi-Afrika lesz, amelynek népességszáma az évszázad végére így megelőzi a Selyemút Övezetét, majd az évszázad végére közel kétszeresen felül is múlja azt.

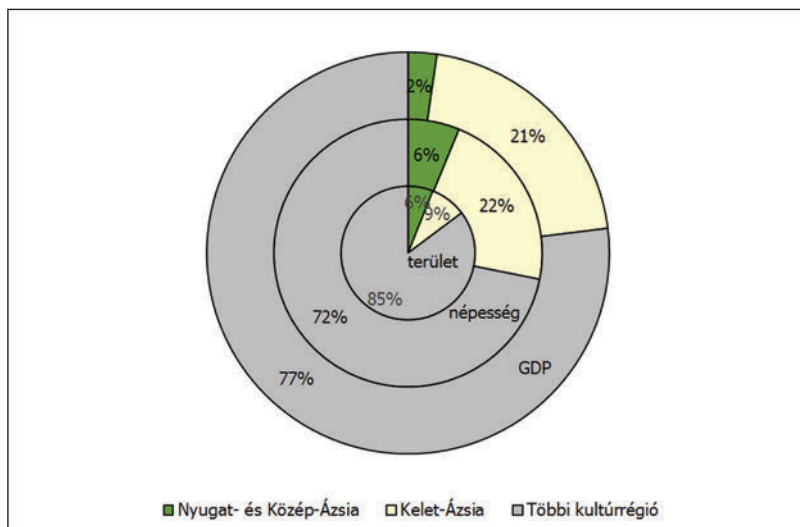
Mindeközben jelentősen megváltozott/megváltozik a Selyemút Övezeten belül a két makrorégió közötti belső arányosság. Nyugat- és Közép-Ázsia világnépességből való részesedése a XX. század közepéig alig változott, inkább csökkent, a mélypont 1920-ban volt (3,7 százalék). Azonban a XX. század közepétől meginduló, dinamikus, a világátlagnál gyorsabb növekedése révén a XXI. század végére Nyugat- és Közép-Ázsia a Föld népességének közel 6 százalékát adja, ami a Selyemút Övezet népességének pedig már több mint egyharmadát fogja jelenteni.

Gyorsan javuló világ gazdasági pozíció

A Selyemút Övezet egyike a világ gazdaság három meghatározó kultúrrégiójának. Japán, az újonnan iparosodó kelet-ázsiai országok és a feltörekvő Kína a XX. századi dinamikus fejlődés eredményeként a világ gazdaság három pólusának egyikét képezik. A térség világ gazdasági súlyát érzékelteti, hogy Nyugat- és Közép-Ázsiával együttesen a Föld területének 15 százalékára kiterjedő térség 2015-ben a világ összes GDP-jének 23 százalékát állította elő. Ennek ellenére az országsoport GDP-je elmarad a Triádon belüli másik két versenytársa gazdasági erejétől, ezzel Európa és Észak-Ázsia (30 százalék), valamint Észak-Amerika (28 százalék) mögött a harmadik helyen állt.

Miközben a Selyemút Övezet világnépességen belüli részesedése az 1990-es évektől fokozatosan mérséklődik (1990-es 31 százalékról 2015-re 28 százalékra csökkent), a vizsgált térség 1990

óta¹⁵ 5 százalékponttal, 18-ról 23 százalékra erősítette világgazdasági részesedését. Az ellentétes irányú változások nyomán a térség gazdasági súlya ugyan 2015-ben még mindig elmaradt a népességarányától, azonban a dinamikus gazdasági növekedése miatt egyre inkább megközelíti azt (25. ábra). Ez pedig azt jelenti, hogy a Selyemút Övezet egy főre jutó GDP alapján még nem éri el a világátlag szintjét, de a gazdasági fejlettségében lépésről lépésre felzárkózik ahhoz.

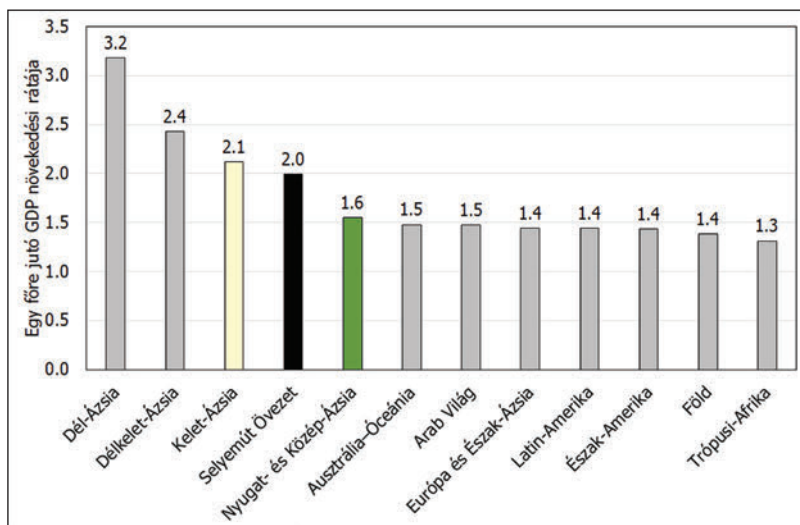
25. ábra: A Selyemút Övezet két nagy makrorégiójának részesedése a világ szárazföldi területeiből, népességéből és GDP-jéből, 2015.

Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION

A Selyemút Övezet két nagy makrorégiója között gazdasági téren jelenik meg a legmarkánsabb egyensúlytalanság. Kelet-Ázsia kultúrrégió belüli terület- (59 százalék) és népességarányához (78 százalék) képest a GDP-részesedése 90 százalékos. A két makrorégió közötti gazdasági egyenlőtlenségre, annak időbeli változására a későbbiekben még részletesebben is kitérünk.

15 1970-ben az akkor még a Szovjetunióhoz tartozó országok nélkül a Selyemút Övezet a világ GDP-jéhez még csak 13 százalékkal járult hozzá. Véltetően nem a hat volt szovjet tagköztársaság bevonása révén növekedett 1990-re 18 százalékra az Övezet gazdasági súlya, hiszen 1990-ben a hat ország együttesen is csupán 0,3 százalékát adta a világ GDP-jének.

Az elmúlt negyed évszázad során a Selyemút Övezet egy főre jutó GDP-je megduplázódott (26. ábra). Ezzel gazdasági fejlődése alapján Dél- és Délkelet-Ázsia után a harmadik leggyorsabban fejlődő kultúrrégió, különösen a térség kelet-ázsiai részét jellemzi dinamikus fejlődés.

26. ábra: A kultúrrégiók gazdasági fejlődésének földrajzi egyenlőtlenségei, 1990–2015.
Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION

A kilenc kultúrrégió fejlettségi sorrendje 1990 és 2015 között lényegében változatlan maradt. Az egyetlen változást éppen az jelentette, hogy a Selyemút Övezet 1990-ben még a világátlag 57 százalékán állt, 2015-re 82 százalékra kapaszkodott fel, időközben megelőzte Latin-Amerikát.

A vizsgált térség világ gazdasági szerepének hosszú távú alakulása makrorégióként

Az új gazdaságföldrajz (new economic geography, neg) felismeri a kulturális tradíciók jelentőségét a gazdaság folyamatok elemzésénél (DANIELS, P. 2008). A vallási, kulturális meghatározottság erősen összekapcsolódik a fogyasztási szokásokkal, az életmóddal, a gazdálkodás módjával, a gazdasági sikerességgel.

Kelet-Ázsia az egyetlen olyan kultúrrégió, amely az európaítól (nyugatítól) eltérő civilizációs alapokról indulva is a kapitalista világgazdaság egyik centrumává tudott válni, úgy, hogy eközben megőrizhette saját kultúráját, hagyományait. Érdekesség, hogy épp az a kultúrrégió, amelyet teljes egészében soha nem sikerült gyarmatosítani, ahol az európai civilizáció a legkevésbé érezte hatását, volt képes a nyugati kultúrkörben kifejlődött kapitalista világgazdasághoz sikeresen becsatlakozni. Ráadásul a világgazdasági integrálódás esetében nem kezdte ki az európaítól eltérő kultúra hagyományos értékrendjét, sőt inkább előnyt jelent a takarékoságot, a mértékletességet, a vezető iránti alázatot, a szorgalmat, a tudást erénynek tekintő hagyományos teljesítményelvű kelet-ázsiai felfogás. A nyugati életmód, fogyasztási szokások és a helyi kulturális sajátosságok összefonódására sajátos példát szolgáltat a Mc Donald's étteremhálózat (CRANG, PH. 2008). Miközben a nyugati világban ezek az éttermek a gyors, olcsó és uniform étkezés szimbólumai, Pekingben, Szöulban, Tajpejben vagy Tokióban a gyorsétterem épp amerikai jellegét veszíti el, amely a városi stressztől való elmenekülésre szolgáló különleges pihenőhelyként funkcionál, ahol hosszasan el lehet időzni, zenét hallgatni, társalogni.

Az Iszlám Világhoz tartozó Nyugat- és Közép-Ázsiában ugyanakkor a nyugatról érkező fejlődési impulzusuk és a kulturális hagyományok összeegyeztetése nem konfliktusmentes. Az országok felemelkedését, a képzettségi szint javulását különösen Afganisztánban és Pakisztánban még mindig akadályozza a nemi diszkrimináció. A lányok még mindig sokkal kisebb arányban vesznek részt iskolai oktatásban, amelyet tovább tetéz a tanárnők hiánya (VARGA Á. 2011). Az iszlám vallás számos meghatározottsága (pl. öltözködés, nők egyenjogúsága, tartózkodás az alkohol vagy a sertéshús fogyasztásától, kamatszedéstől) a globalizáció korában válaszut elé állítja a térség országait Afganisztántól Törökorszáig. A megosztottságot jellemzi, hogy egyes országok akár szélsőséges cselekményekkel is szembefordulnak a nyugattal szemben, mások pedig annak fontos katonai szövetségei.

Kelet-Ázsia: ősi civilizációból a világgazdaság feltörekvő centrumáig

A Föld kultúrrégiói közül Kelet-Ázsiában fejlődtek ki az emberiség legrégebb ideje folyamatosan működő civilizációi. Bár a világ más

térségeiben is kialakultak nagy és a koruk technikai szintén fejlett birodalmak, ezek és a területükön lévő mai államok között megszakadt a kontinuitás. Az ókori Egyiptom nem a mai Egyiptom, Mezopotámia nem Irak, az Indus-völgyi civilizáció nem Pakisztán, a Római Birodalom nem Olaszország, az Azték Birodalom nem Mexikó, az Inka Birodalom pedig nem Peru „jogelődje”. Kínában viszont 4000, Koreában 3000, Japánban pedig 2000 éve gyakorlatilag ugyanaz a kultúrkör maradt meg, még akkor is, ha időközben változott az uralkodó dinasztia vagy akár az államforma. A kelet-ázsiai kultúrrégió számos találmányt adott a világnak (pl. iránytű, papír, porcelán, puska vagy selyem), ezek közül azonban több sokáig csak helyben hasznosult, – az európai technikai és tudományos forradalommal ellentétben – a technikai fejlődés nem eredményezte a kelet-ázsiai kultúrrégió globális gazdasági, politikai és katonai erőfölényét a többi kultúrrégióval szemben.

A kelet-ázsiai civilizációk hosszú ideig tartó fennállásában szerepet játszhatott a térség viszonylagos elzártsága. Ez természetföldrajzi tényezőkkel is indokolható, hiszen keleti irányba a hatalmas Csendes-óceán határolja a térséget. Különösen markáns a szárazföldi választóvonal Dél-Ázsia felé a Föld legmagasabb hegysége, a Himalája és a Tibeti-magasföld, Szibériától az Altaj és a ritkán lakott száraz sivatagos területek (pl. Góbi-sivatag) zárják el. Délkelet-Ázsiától is magas hegységek képeznek természetes választóvonalat (igaz ez utóbbi irányába még volt valamennyi lehetőség a kapcsolattartásra, illetve terjeszkedésre). Igazán sokáig csak a Selyemút jelentette az egyetlen jelentősebb külkereskedelmi kontaktust.

Az elzártság nem csak kifelé, hanem Kelet-Ázsia társadalmain belül is megnyilvánult. Kínában egymással kevésbé kommunikáló, faluközösségi keretek közé zárt önellátó gazdálkodás alakult ki az egyébként állami tulajdonban lévő földeken. Japánban sem mozoghatott szabadon a lakosság, az országon belüli vámok, forgalmi korlátozások még tovább nehezítették a belső kereskedelmi kapcsolatok kialakulását.

A hagyományos kelet-ázsiai társadalmi szerkezet feudális jellegű paraszttársadalom volt, amely eltért az európai változattól abban, hogy ez sokkal hierarchikusabb volt, az alattvalók és a despotikus uralkodói hatalom között sokkal nagyobb volt az alá-fölérendeltség. A társadalomban ma is mélyen benne van a feljebbvalók, az idősek, az ősök tisztelete, az egyén közösség iránti alárendeltsége (legyen az vallási vagy munkahelyi

közösség). A vissza-visszatérő éhínségek gyakorlati kihatása, hogy a kelet-ázsiai kultúrában nem alakulhattak ki vallási alapú étkezési korlátozások (mint például Nyugat- és Közép-Ázsia iszlám kultúrájában).

Bár a külső gyarmatosítás kevésbé jellemezte a térséget, a történelem során több hatalmi átrendeződés történt Kelet-Ázsián belül. A XIII. században virágzott Dzsingisz Kán viszonylag rövidebb életű Mongol Birodalma, a mongolok inváziója az emberiség legnagyobb építménye, a Nagy Fal ellenére Kínát is elérte. A XVII. század közepétől egészen a XX. század elejéig a mandzsú-kínai Csing-dinasztia uralta Kína mellett Mongóliát, és hűbéri fennhatósága kiterjedt a kínai és japán hatalmi centrum között hídszerepet betöltő Koreára is, amely ennek ellenére meg tudta őrizni részleges függetlenségét, nyelvi és kulturális identitását.

Az európaiaknak végül sikerült Kínát legyőzniük, és kikényszeríteni legalább egy részleges nyitást. Kínának meg kellett nyitnia Kantont és a további tengerparti és folyami kikötőit, ahol a külföldiek törvényei szerinti koncessziós övezetek jöttek létre. Az európaiak hatására elsődlegesen a gyarmatáruk (pl. tea, selyem) jelentettek értéket. A külföldi árucikkek akadályozták a hazai kézműipar fejlődését, Kína félgyarmati szintre süllyedt.

Japánban a XIX. század második felében ért véget a sógunátus, 1868-ban az újra megerősödő császárok bevezették a Meidzsi- (= *felvilágosult*) reformokat. Ez számos társadalmi-gazdasági területre kiterjedt. Megszüntették a feudális társadalmi szerkezeteket, a felszabaduló jobbágyságot felszívta az ekkor kialakuló modern ipar. Az állam kulcsszerepet játszott a modernizációban, a központi bankok elősegítették a nagycsaládi alapon szerveződő tőkés monopolszervezetek megerősödését. Eltörölték a munkaerő és az áruk szabad mozgását korlátozó szabályokat, amely egységes japán nemzetgazdaság kialakulását tette lehetővé. Kulturális téren a Meidzsi-reformok egyik legnagyobb eredménye, hogy az addig döntően analfabéta társadalom helyett a kötelező alapoktatás bevezetésével a fiatalok a XX. század fordulóján szinte teljes egészében írástudóvá váltak.

A gazdasági fellendülés megnyitotta Japán számára a katonai terjeszkedés lehetőségét is a kelet-ázsiai térségben. Kína 1895-ös legyőzésével átalakultak a kelet-ázsiai erőviszonyok. Kína elengedte Koreát, Tajvant és a Rjúkjú-szigeteket, a megroggyant a Kínai Császárság helyett 1911-ben a kikiáltották a Kínai Köztársaságot. Japán győzelmet aratott az időközben a Csendes-óceánig kijutó oroszokkal szemben is, megszerezvén Dél-Szahalint és a Kurill-szigeteket. A Felkelő Nap Országá fokozatosan dominánssá vált

a környező szigetvilágban is (Marianna-, Marshall- és Karolina-szigetek), amellyel pedig az épp ebbe az irányba aspiráló USA érdekszférájával ütközött – utóbbi le is állította a stratégiai szempontból fontos anyagok, eszközök szállítását Japán számára (PROBÁLD F. 2008).

A japán hadiipar és nehézipar számára nyersanyagokra volt szükség, így a szigetország 1931-ben elfoglalta a Kína északkeleti részén fekvő stratégiaiilag fontos Mandzsúriát, amely igen gazdag külszínfejtéssel is elérhető, magas fűtőértékű szénben (antracit) és vasércben. A japán megszállás egyúttal a nehézipar, kohászat megteremtését is jelentette Koreában és Kínában. Japán célja egész Kína elfoglalása volt, ez azonban nem sikerült. Japán tovább terjeszkedett a csendes-óceáni térségben, ahol végül is az USA-hoz tartozó Pearl Harbor elleni támadás adta meg az USA számára a hadba lépés lehetőségét.

A világ hadszínterein már elcsendesültek a fegyverek, de Kelet-Ázsiában még tovább tartottak a háborús konfliktusok. Maga a II. világháború is itt ért véget a Hirosimára és Nagaszakira ledobott két amerikai atombombával, amely végül is elérte Japán kapitulációját. A szigetország elveszítette területi hódításait. 1946-ban Kínában polgárháború tört ki, amely végül a kommunista kínai erők győzelmével ért véget, és 1949-ben kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. A vesztes nemzeti kínai (Kuomintang-) kormány Tajvan szigetére menekült, és sokáig Tajvan képviselte a világ legnépesebb országát az ENSZ-ben. Koreát 1945-ben északon a szovjetek, délen az amerikaiak szállták meg. 1950-ben a szocialista északi országrész a délre is ki akarta terjeszteni befolyását, amely a kettejük közötti háborúba torkollott. 1953-ban fegyverszünetet kötöttek nagyjából az 1945-ös határvonal mentén.

Az USA eredetileg Kínában látta legfőbb kelet-ázsiai szövetségését a háború utáni új világrendben, a kommunista hatalomátvétel után ez azonban lehetetlenné vált. A kínai konfliktus és a koreai háború idején Japán viszont az amerikaiak nélkülözhetetlen támaszpontjává és ellátó bázisává vált, aminek hatására az USA mégiscsak az addig saját maga által erőltetett szankciókkal sújtott japán gazdaságot igyekezett feléleszteni. A japán állam tudatos tervidőszakokkal sikeres fejlesztéseket hajtott végre, a háborúban romba döntött ország egy rendkívül dinamikus gazdasági növekedési pályára állt, a japán gazdasági csoda évi 10 százalékos növekedése az 1970-es évek olajárrobbanásáig eltartott. A növekedés alapját a társadalom mentalitása, munkamorálja és a kezdetben alacsony munkabérek jelentették. A fejlődés motorját az iparcikkek kivitele jelentette, az egyes évtizedekben azonban eltérőek voltak a vezető iparcikkek. Eleinte

az alacsony munkabérekre alapozott munkaerő-intenzív iparágak fejlődtek (pl. szövetek, konfekcióárúk, plüssjátékok). Az 1970-es években a tőke- és nyersanyag-intenzív nehézipari termékek gyártásával vált ismertté a japán ipar (pl. hajógyártás). Egy évtizeddel később Japán már tudásintenzív high-tech iparcikkek kivitelére szakosodott (autóipar, elektronika, számítógépgyártás). A XX. századi fejlődésével Japán iskolapéldája lett azon magas fejlettségű országoknak, amelyek meglehetősen szűkös természeti erőforrásokkal rendelkeznek (HAGGETT, P. 2001 pp. 556–557.). A gazdasági fejlődés megértésében a Nobel-díjas Paul Samuelson szerint szerepet játszó 4 legfontosabb alaptényezőből három – a népesség, a tőkeképződés (hazai vagy importált tőke) és technológia – ellensúlyozni tudta a természeti készletek korlátozottságát.

Időközben a megemelkedett japán munkabérek és a japán valuta, a jen felértékelődésével megdrágult a japán export, és az 1990-es évektől egyre jellemzőbbé vált, hogy a külföldön előállított japán licenszű termékek megvásárlása a szigetországiak számára is olcsóbb volt az odahaza előállítottéhoz képest, ezért az új kihívás Japán számára a saját belső fogyasztói pozíciójának javítása. Az utóbbi években megindult a japán működtetőke-kivitel a pénzügyi, kereskedelmi és szállodai szektorba is. Japán ma már az információs társadalom egyik emblemikus hazája, amely egyúttal a tudásexport (gyártási eljárások, innovációk) terén is sikereket ér el.

A japán mintát követte kb. egy évtizedes lemaradással az újonnan iparosodó országok (newly industrialized countries, NIC) 1. csoportja, amelyek Szingapúr kivételével döntően kelet-ázsiaiak (Dél-Korea, Hongkong és Tajvan). Észak-Korea, Kína és Mongólia ugyanakkor a szocializmus útját választotta. A két rendszer közötti verseny különösen kiéleződött az azonos etnikai, kulturális hátterű két Korea között. Igaz, a vegytiszta összehasonlítást némiképp torzítja, hogy induláskor Észak-Korea rendelkezett jobb természeti és gazdasági adottságokkal (ásványkincsek, ipari kapacitások), míg Dél-Korea nem csupán északi szomszédjától, hanem még Indiától is elmaradt az 1960-ban. Ennek ellenére Dél-Korea valóságos gazdasági csodát hajtott végre, ebben Japánhoz hasonlóan kulcsszerepet vállalt az állam, amellyel összefonódtak a hatalmas családi óriáskonszern vállalatok (chaebolok). Tudatos állami gazdaságfejlesztési politikájuk révén Japán, Dél-Korea, Hongkong és Tajvan az ún. developmentális országok tipikus példái (COE, N. M. et al.

2007; MACKINNON, D. – CUMBERS, A. 2007). Észak-Korea az önerőre támaszkodást (dzsucse) választotta, amelynek kudarca az 1990-es évekre már egyre inkább láthatóvá vált a világ közvéleménye számára.

Időközben az 1949-ben kikiáltott Kínai Népköztársaságban Mao Ce-tung vezetésével egy sztálini típusú kommunizmus indul el, amely a hatalmas erőforrások mozgósításával igyekezett fejlődést elérni (ún. „Nagy Ugrás” politikája). Az ország felemelkedését azonban jelentősen megnehezítették az éhínségek. A népélelmezés így stratégiai kérdéssé vált, amelyet eleinte a hivatalos politkának megfelelően a mezőgazdasági termelés extenzív bővítésével, újabb földterületek bevonásával kívántak elérni. Később megindult az agrárium intenzifikálása is a műtrágya, traktorok és egyéb gépek használatával és gyártásával. Sztálin halála után Kína úgy érezte, hogy a Szovjetunió letért a szocializmus helyes útjáról, és a kelet-ázsiai óriásország magában látta a helyes vezető példáját. Mindez megrontotta a viszonyt a világ legnagyobb területű és legnagyobb népességű országai között. Mao 1976-os haláláig erős sztálini típusú személyi kultuszt teremtett, ehhez járult hozzá a „nagy kulturális forradalom”, amely valójában a pedagógusok meghurcolásában, ellenzéki értelmiségiek likvidálásában és könyvégetésben nyilvánult meg, a Mao gondolatait tartalmazó „Kis vörös könyvecske” viszont követendővé vált.

Mao 1976-os halála után Teng Hsziao-ping vezetésével a reformkommunizmus került előtérbe. Egy átfogó gazdaságirányítási reform részeként négy ágazat modernizálását tekintették elsődlegesnek: mezőgazdaság, ipar, honvédelem és új elemként a tudomány. Kína még mindig a világ egyik legelzártabb országa maradt, amelynek külkereskedelmi forgalma az 1970-es évek végén még Tajvantól és Hongkongtól is elmaradt. 1992-ben a paradoxianak hangzó „szocialista piacgazdaság” jegyében, ha ellenőrzött formában is, de lehetővé tették a magánszektor, beengedték a külföldi tőkét, fejlesztették a turizmust. Az erős állami kontrollal jellemzett ún. „vörös kapitalizmus” révén Kína mutat ugyan hasonló jegyeket a develeopmentális országokkal, de a gazdaságföldrajzosok (COE, N. M. et al. 2007) inkább az átmeneti (tranzicinális) országokhoz között tartják számon az óriásországot, igaz az egypártrendszer miatt erősen eltér a többi posztszocialista országtól is. A tengerparti területeken megnyitott különleges gazdasági övezetek, vámszabad területek révén mára (tulajdonképpen történelmében először) már jóval nyitottabbá vált a kínai külkereskedelem (ebben csak részben a hivatalos nyitási politika érhető tetten, ugyanis

Hongkong és Makaó visszaszerzése nyomán azok teljes külkereskedelme immár a kínai részévé vált). A jelenkorban óriási (hiánypótló) beruházásokat hajtanak végre a közlekedésfejlesztés terén, lassan bekötődtek az ellátatlan távoli tibeti térségek is az ország vérkeringésébe.

A kelet-ázsiai újonnan iparosodó országokhoz hasonlóan Kína is az ipari exportja révén éri el a fejlődését, sőt ma már egyre több high-tech termékkel is jelen van a nemzetközi piacokon. Bár egyes források (COE, N. M. et al. 2007) Kínát már a NIC-országok harmadik hullámaához sorolják, a roppant méretű ország nem illeszthető bele egyszerűen ezen országcsoportba. Egyrészt a fajlagosan egy főre jutó fejlettségi szintje még mindig szerény, másrészt gazdasági és népességsúlyával világhatalmi szerepre is aspirálhat, ez az apró NIC-országokhoz képest eltérő perspektívákat nyújt a jövőbeni Kína számára. A tudományos fejlesztések révén ma már embert is képes a világűrbe juttatni, amely jelzi Kína új világpolitikai ambícióit.

Nyugat- és Közép-Ázsia: történelmi híd szerep vagy hídfoállítás?

A kultúrrégió sajátossága, hogy a kora ókorban több, a Sárga-folyó medencéjéhez hasonló folyam menti civilizációknak adott otthont. Ezek folytonossága azonban a kelet-ázsiai társadalmaktól eltérően nem maradt fenn napjainkig. Az egyik ilyen ókori kultúra volt a magas fokon urbanizált tereivel (burkolt utak, vízvezetékek, fürdőszobás lakóházak) az Indus-völgyi civilizáció. Kr. e. VI. századtól a fokozatosan megerősödő Perzsa Birodalom Nyugat- és Közép-Ázsia nagy részére kiterjedt, amelyet Nagy Sándor hódított meg. A késő ókorban a Római Birodalom vált a korabeli világ civilizációs centrumává, amely kiterjedt a Földközi-tenger kis-ázsiai partvidékére is. Róma hanyatlását követően az egymással háborúskodó Bizánci és Perzsa Birodalom uralta a Nyugat- és Közép-Ázsiát.

A kultúrrégió történetében – szó szerint – új időszámítás kezdődött a VII. századtól, amikor az Arab-félszigeten Mohamed próféta hatására megszületett az iszlám vallás. Az arabok a kalifák vezetésével (Mohamed helyettese, utódja, az iszlám vallás legfelső vezetője) viszonylag gyorsan meghódították az időközben meggyengült Bizánci és Perzsa Birodalmat, és erős államot hoztak létre Damaszkusz központtal (Omajjád Kalifátus), ezzel az iszlám vallás is elterjedt a Nyugat- és Közép-Ázsiában. A VIII–XIII. század közötti időszakot (Abbászida Kalifátus) az iszlám aranykorának nevezik. Ebben az időszakban a Bagdad központú Iszlám Világ ugyanis

gazdasági, tudományos és kulturális értelemben is megelőzte Európát. A prosperáló időszaknak a XI. századi keresztes hadjáratok, majd a XIII. századi mongol hódítás vetett véget, a kalifát az egyiptomi mamelukok (eredendően török származású, iszlám vallású elitkatonának nevelt szolgák) vették magukhoz.

A XIV. századtól megerősödött a kis-ázsiai központú Oszmán Török Birodalom, amely fokozatosan kiterjedt Nyugat- és Közép-Ázsia jelentős részére. A XVI. század elejétől az egyiptomi (mameluk) szultán legyőzésével az oszmán szultánok egyben az iszlám vallás legfelső vezetőjévé, kalifájává is váltak. Ekkor mind vallási, mind pedig politikai értelemben Isztambul vált Nyugat- és Közép-Ázsia centrumává, amely évszázadokon át meghatározó szerepet töltött be Európa történetében is. A vallási és politikai egység, a közigazgatásban a török hivatalos nyelvvé válása ellenére a különböző közösségek továbbra is saját nyelveiket használták – sokkal jelentősebb volt a későbbiekben a nyelvi „civilizáció misszió” a franciák által uralt Atlasz-vidéken (ROSTOVÁNYI Zs. 2002).

A XVII. században a Török Birodalom mellett független iszlám országgént fejlődhetett még Perzsia (safavida majd kádzsár dinasztia) is, valamint a közép-ázsiai kánságok, továbbá Afganisztán (más néven Koraszán) és Pakisztán területe a kezdetben Kabul központú iszlám Mogul Birodalom részét képezte (a mogul farszi/perzsa nyelven mongolt jelent).

A XIX. századra Nyugat- és Közép-Ázsia területén egyre jelentősebb befolyásra tettek szert az időközben megerősödő európai gyarmatosítók: Afganisztánban és főleg Pakisztánban az angolok, Közép-Ázsiában pedig az oroszok. Az „Európa beteg emberének” tekintett Török Birodalom viszont fokozatosan veszített területeiből. A török szultán egyiptomi alkirálya gyakorlatilag függetlenítette a nílusi és arábiai területeket, ahol az időközben megerősödő európai nagyhatalmak is befolyást szereztek. Az Atlasz-vidéket a franciák, Egyiptomot és Nílusi-Szudánt az angolok, végül a mai Líbia területét az olaszok próbálták gyarmatosítani még az I. világháború előtt. A háború utáni területi rendezések során Törökország elveszítette a „Termékeny Félhold” területét is, amelyet a franciák és az angolok osztanak fel egymás között.

Miközben az egykori gyarmati területek többségében a XX. század második felében függetlenedtek, a közép-ázsiai országok egészen 1990-es évekig, a Szovjetunió széthullásáig Moszkva irányítása alá tartoztak. Az önállósodás óta a régi iszlám vallási hagyományok és etnikai hovatartozás

alapján egyre inkább a Közel-Kelet irányába reorientálódnak, igaz a vallási-etnikai konfliktusok fékezik a fejlődésüket.

Nyugat- és Közép-Ázsia politikai stabilitását alapvetően meghatározta a zsidó vezetésű Izrael 1948-as újjáalapítása Palesztina területén. Bár a térség nem arab országai közvetlenül nem vettek részt a zsidók és az arabok között kirobbant háborúban, a gazdaságilag, politikailag és katonailag igen befolyásos Izraellel szembeni feszült viszony általában valamennyi nyugat- és közép-ázsiai országot jellemzi (ha nem is egyforma mértékben). A Nyugat (USA) irányába megnyilvánuló viszonyulás szempontjából azonban jelentős eltérések mutatkoznak Nyugat- és Közép-Ázsián belül.

Az európai identitású Törökország hídszerepet játszik Nyugat- és Közép-Ázsia és Európa között. Kemal Atatürk 1923-as modernizációja révén (köztársaság kikiáltása, iszlám helyett polgári törvénykezés bevezetése, latin abc, európai naptár) jelentősen a Nyugat felé fordult. Törökország tagja a NATO-nak, az OECD-nek, társult tagja az Európai Uniónak, mellyel jelenleg vámunióban van, és teljes jogú EU-tagságot szeretne. Több ország viszonylag nyugatbarát, demokratikus vezetéssel rendelkezik, egyúttal kedvelt turistacélpontok is (pl. Törökország). Egyes országokban az instabil belpolitika és/vagy a vallási hagyományokat romboló globalizációval erősebben szembeforduló vallási fundamentalizmus, nyugat- (USA-) ellenességjellemző (közülük a népességszámából és fekvéséből hagyományos középhatalmi szerepet betöltő Irán (Perzsia) a legbefolyásosabb, de ide tartozik pl. Afganisztán vagy Pakisztán is). A feszültségek gyakran terrorista cselekményekben öltönek testet (a World Trade Center elleni 2001-es volt az egyik legnagyobb hatású). A XXI. század elején az amerikai indíttatású hadműveletek és a belső forradalmak hatására néhány befolyásos politikai vezető hatalma megdőlt (pl. bin Ládén), de a „demokrácia exportálása” nem bizonyult sikeresnek, Nyugat- és Közép-Ázsia továbbra is a világpolitika forró pontjai közé tartozik.

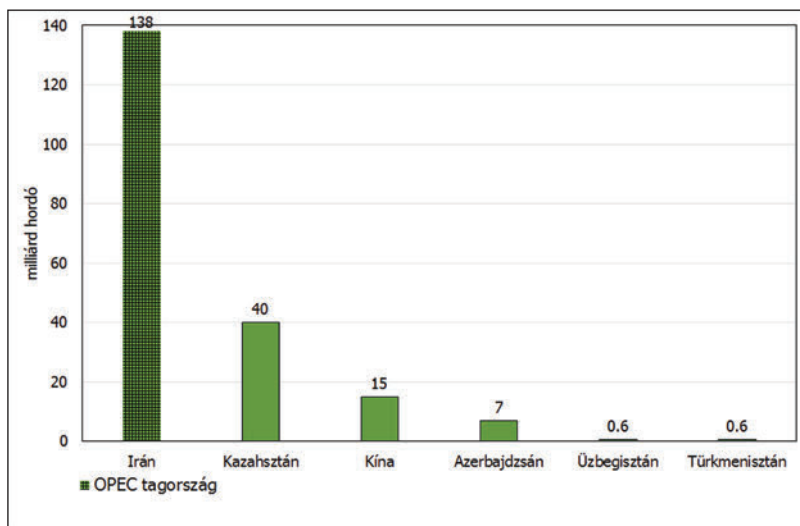
Az iszlám vallásnak több irányzata is létezik. A muszlimok túlnyomó többségét alkotó, világiasabb szunnita irányzathoz tartozók szerint az iszlám jogrendszerének elsődlegesen a Mohamed és társai tanítását és cselekedeteit írásban rögzítő hagyományokra, a szunnára kell építenie. A mára kissé visszaszorult létszámú síita irányzat képviselői (Iránban államvallás, de meghatározó Azerbajdzsánban is) szerint vitás kérdésekben a vallási vezető, az imám akár felül is írhatja a szunnát, hiszen ő Mohamed utódjának kijelölt, vele vérségi kapcsolatban álló Alinak a leszármazottja

(„síat Ali” = Ali pártja). Egy napjainkra lecsökkent lélekszámú harmadik csoportot képeznek a háridzsita irányzat képviselői, akik elsősorban a példaértékű életvitelt tartják elsődlegesnek a kalifa kiválasztásánál, nem pedig a politikai (Mohamed társai vagy leszármazottai szerinti) kapcsolatot, így sokan hatalomellenesként is tekintenek rájuk (háridzsiták = kivonulók, akik kivonultak a síiták és szunniták közötti ütközetből). Már a kezdeteitől az iszlám egy külön irányzatához tartozik a vahnábista irányzat, amely csak a XVIII. század közepén szélesedett mozgalommá. Fő gondolata az iszlám eszméinek megtisztítása a vallásra ráakódott idegen elemektől, és ezzel a Korán eredeti tanainak feltétlen és következetes érvényesítése. Követőinek fanatikus, erőszaktól sem mentes fellépése miatt Nyugat- és Közép-Ázsiában ez az irányzat általában csekély támogatottságú, a válságövezetekben azonban napjainkig érezteti hatását. A vahnábizált ideológiáik főleg Pakisztánban erősek, de megfigyelhető az eszmék beáramlása Üzbegisztánba is.

Nyugat- és Közép-Ázsia hagyományos gazdálkodását a kereskedelem és a kézműipar jellemzi. Aszáraz éghajlat és az állandó támadások miatt ebben a régióban ritkán jelent meg agrársiker, ami az európaihoz hasonló eredeti tőkefelhalmozódáshoz, magántulajdonhoz, kapitalizmushoz vezethetett volna. Az agrárium a mediterrán partvidékekre, a sivatagos térségeken a folyó menti területekre és az oázisokra koncentrálódik. Nyugat- és Közép-Ázsia volt a gécenctruma a gabonaféléknek, a szőlőnek és az olajfának, ezek mellett ma növénytermesztést a különböző szubtrópusi kultúrák (citrusfélék, datolya, gyapot) is kiegészítik (PROBÁLD F. 2008). Mivel az iszlám vallás tiltja a bor fogyasztását, a szőlőt és egyéb déligyümölcsöket gyakran aszalt formában dolgozzák fel és exportálják. Az állattenyésztést jobbra a (fél)nomád, extenzív juh és kecsketartás jelenti, a sertésenyésztés viszont elmarad, a tisztátalan állatnak tekintett sertés húsnak fogyasztása ugyanis vallásilag szigorúan tiltott.

XX. század második felében Nyugat- és Közép-Ázsiában sikerrel jártak a szénhidrogénmezők feltárását célzó kutatások, a kőolaj- és földgázkincsnek köszönhetően ezek a gyakran igen ritkán benépesült országok az 1970-es évektől rendkívül gyors fejlődést könyvelhettek el. Az olajgazdaságok többségét napjainkban már a szénhidrogén-bányászat határozza meg, amelyre csupán minimális feldolgozóipar települ. Az érintett országok kivételében még hangsúlyosabb, szinte kizárólagos a kőolaj és az ahhoz kapcsolódó finomítványok aránya (JENEY L. 2013).

A térség szénhidrogén exportőreiből kiemelkedik Irán, amely Szaúd-Arábia és Venezuela után a világ harmadik legnagyobb kőolajkészletével rendelkezik, és tagja az OPEC-nek (27. ábra). A kőolajexportáló országok az OPEC szervezeti keretein belüli összehangolt piacsabályozása révén a kőolaj világpiaci árának megemelkedése (pl. 1973-ban és 1979-ben) az olajgazdaságokat hirtelen egy olyan gyors bevételhez juttatta, amely nem a helyi lakosság szorgalmán és képzettségén alapult, és az országok többségében nem eredményezett tényleges társadalmi–gazdasági modernizációt.

27. ábra: A Selyemút Övezet országainak becsült kőolajkészletei, 2009.

Adatforrás: The Economist és British Petroleum, idézi: BRADSHAW, M. et al. 2012

Törökország kitűnik az Iszlám Világ többi országához képest a viszonylag korán, már az 1930-as években beindított és sokoldalú iparával. A kis-ázsiai ország fél évszázadon keresztül erős állami befolyással (etatizmus) az importhelyettesítés gazdaságpolitikáját vallotta, amely egy sokoldalú, de kevésbé termelékeny iparszerkezethez és nemzetközi piacokon kevésbé versenyképes árucikkekhez vezetett. Az 1980-as években ezt azonban egy új, liberálisabb gazdaságpolitika váltotta fel, amely teret enged a magánszférának, a külföldi tőkének, az exportorientált iparágaknak és a turizmusnak.

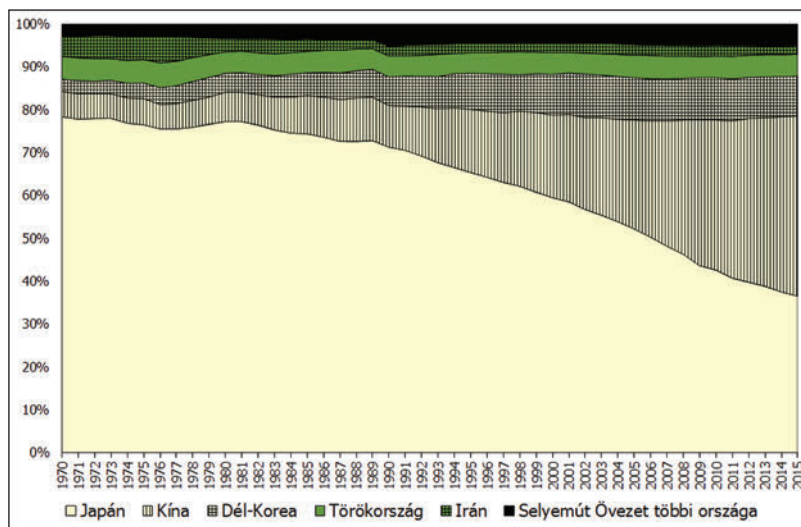
A Selyemút Övezet belső térszerkezete

A Selyemút Övezet országai (a volt szovjet tagköztársaságok nélkül¹⁶) 1970-ben a világ megtermelt összes GDP 13 százalékát adták, miközben a földlakók közel 30 százaléka élt itt. 1970-től napjainkig a térség gazdaságán belül igen látványos belső átrendeződés figyelhető meg. Ebben 5 ország gazdasági növekedése kulcsszerepet játszik: Japán és Kína, illetve Dél-Korea, Törökország és Irán.

A gazdasági koncentráció hosszú távú alakulása a Japán-centrikusságtól a bipoláris térszerkezetig

A vizsgált térséget 1970-ben rendkívüli gazdasági koncentráció jellemezte. A megelőző évtizedekben még a gazdasági csodát frissen megélt Japán a Selyemút Övezet teljes GDP-jének több mint háromnegyedét (78,4 százalékát) egymaga állította elő. Érdekesség, hogy Japán régió belüli gazdasági súlya körül-belül éppen akkora volt, mint a korabeli Kína népességaránya (79,4 százalék). Az óriási lélekszámú Kína gazdasági súlya azonban nem érte el a 6 százalékot sem, ezzel gyakorlatilag alig előzte meg Törökország (5,3 százalék) vagy Irán (4,7 százalék) GDP-részesedését (28. ábra). Dél-Korea ekkoriban még csak az 5. legnagyobb gazdaság volt a vizsgált térségen belül.

16 Mivel Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán a Szovjetunió részét képezték, esetükben csak 1990-től érhető el a bruttó hazai össztermék (GDP). Ez azonban nem okoz jelentős torzítást, hiszen 1990 óta mindig 0,2–0,3 százalékkal járult hozzá ez a 6 ország a világ GDP-jéhez. Népességszámadat ugyan a szovjet időkből is elérhető esetükben, de ha beszámítjuk ezeket az országokat a Selyemút Övezet globális népességarányába, akkor sem változik lényegesen népességsúlya (amely 29,8-ről 31,2 százalékra nő).

28. ábra: A GDP megoszlásának alakulása a Selyemút Övezet országai között
Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION

Az 1970-es évek kőolajár-robbanásai alapvetően befolyásolták az egyes országok gazdasági teljesítményét. Az üzemanyagárak emelkedése okozta világgazdasági paradigmaváltás komoly kihívást jelentett az energiahordozókban és ásványkincsekben egyaránt szegény, így energiaimportra szoruló Japán számára. Ezzel egy időben a munkabérek fokozatos növekedése megdrágította a japán iparcikkek előállítását, amely kihatott az export versenyképességére, s a szigetországot a korábbi évtizedeket jellemző dinamikus növekedés fokozatosan lelassult, az 1970-es GDP-arányát Japán azóta sohasem érte el. Bár valamelyest csökkent a túlzott gazdasági koncentráció, 1990-ben a Felkelő Nap Országa még így is több mint 70 százalékkal (71,3 százalék) járult hozzá a vizsgált térség bruttó össztermékéhez. Japán térségen belüli érdemi visszaszorulása igazán csak 1990 után kezdődött el, amely azóta egyre inkább fokozódott. 2000-ben 59,5 százalékkal, 2010-ben 42,6 százalékkal, 2015-ben pedig már csak 36,6 (!) százalékkal járul hozzá a Selyemút Övezet GDP-jéhez.

A szénhidrogének világpiaci árának 1970-es évekbeli megemelkedése ugyanakkor jótékony hatással volt a térségen belüli kőolajexportáló Irán gazdaságára, amely 1976-ban érte el a Selyemút Övezeten belül a legnagyobb gazdasági súlyát, a teljes térség GDP-jének 6,1 százalékát érte el a perzsa sah országa. Ekkoriban Irán bruttó

hazai összterméke a második legmagasabb volt a Selyemút Övezeten belül, amellyel meghaladta az akkor már 27-szer nagyobb népességgel rendelkező, közel egy milliárd fős Kína értékét. Ez a lendület azonban nem tartott sokáig. Khomeini ajatollah hatalomra kerülése átrendezte Nyugat- és Közép-Ázsia status quo-ját, az 1980-as évtized elhúzódó háborúja nyomán Irán már csak alig több mint 2 százalékkal járult hozzá a Selyemút Övezet GDP-jéhez.

A térség meghatározó gazdaságai közé tartozik Törökország is, amelynek gazdasági súlya 1970 óta hosszú távon nem sokat változott, nagyjából 5 százalék körül hullámzott. Ez 2015-ben nagyjából megegyezik a Selyemút Övezet jelen elemzésben kiemelt 5 gazdaságán kívüli többi országnak összes GDP-jével.

Törökországhoz képest jóval változatosabb volt Dél-Korea gazdasági súlyának változása. A félsziget kettészakadása után egy bő évtizeddel, 1970-ben még alig 3 százalékkal járult hozzá Dél-Korea a Selyemút Övezet GDP-jéhez. Igaz ez az arány már akkor is akkora volt mint Afganisztán, Észak-Korea, Hongkong, Makaó, Mongólia és Pakisztán gazdasága együttvéve. Újonnan iparosodó országgént, a Japánt nagyjából egy évtizedes késéssel követve valóságos gazdasági csodát ért el, a vizsgált térségen belüli GDP-aránya 2002-ben tetőzött, ekkor a Selyemút Övezet gazdasági erejének több mint egytizedét adta. Az ezredforduló óta viszont valamelyest kifulladás a koreai csoda, azóta ha kis mértékben is, de évről évre csökken Dél-Korea GDP-aránya, 2015-ben már „csak” 9,3 százalék volt.

A Selyemút Övezet gazdaságán belül az elmúlt évtizedek egyértelműen legsikeresebben előretörő gazdasága a kínai volt. Kína szerepének erősödése éppolyan fokozatos volt, mint Japán háttérbe szorulása. 1990-ben még csak 10 százalékos volt Kína Övezeten belüli gazdasági súlya. Az 1990-es évek alatt már 10 százalékpontot erősödött az óriásország, 2001-re már 20 százalék fölé emelkedett a részesedése. Az újabb 10 százalékpontos gyarapodásra nem kellett egy újabb évtizedet várni, hiszen már 2008-ban a Kína Övezeten belüli GDP-aránya meghaladta a 30 százalékot. Ezzel fokozatosan felzárkózott az időközben visszaszoruló Japán mögé. 2013-ban pedig már meg is haladta a kínai GDP a japánt. Egy évre rá már 40 százalék fölé emelkedett Kína Selyemút Övezeten belüli részesedése, 2015-ben ez az érték 42 százalék volt.

Kína szerepének növekedésével a Selyemút Övezet korábban egyoldalúan egypólusú, Japán-centrikus gazdasága a 2010-es évekre már egyértelműen bipolárisrá vált. A korábbi egyoldalú koncentráció csökkenéséhez Kína előretörése mellett Észak-Koreán kívül a többi kelet-ázsiai ország térségi átlagnál gyorsabb gazdasági növekedése is hozzájárult. Itt elsődlegesen az újonnan iparosodó országok első hullához tartozó államok említhetők meg, Hongkong, Makaó, de mindenekelőtt Dél-Korea, ez utóbbi a térség meghatározó méretű gazdaságai között jelent meg. Viszonylag ritkán kerül szóba, de Mongólia 1990–2015 közötti gazdasági növekedése a 4. leggyorsabb volt a Selyemút Övezeten belül.

A felvázolt folyamatok egymásnak némileg ellentmondó, kettős látásmódba helyezik a Selyemút Övezeten belüli gazdasági koncentráció változásának értelmezését. Csak a Selyemút Övezet két nagy makrorégiója – Kelet-Ázsia, illetve Nyugat- és Közép-Ázsia – között vizsgálva a GDP megoszlását megállapítható, hogy az addig is túlsúlyos keleti makrorégió javára megnyilvánuló egyensúlytalanság hosszú távon lényegében nem változott, mindvégig megmaradt a 9:1 arány Kelet-Ázsia javára. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a vizsgált makrorégiók térben és időben eltérő gazdasági dinamikája – ha finom mértékben is – de ne befolyásolta volna a két nagy makrorégió közötti aránykülönbségeket, amely egy enyhén hullámzó pályát írt le. Kelet-Ázsia gazdasági dominanciája 1995-ben tetőzött, innen származott a Selyemút Övezet GDP-jének 90,8 százaléka. Azóta egy enyhébb csökkenés után, 2015-ben Kelet-Ázsia már 90 százalékat adta a Selyemút Övezet teljes GDP-jének. Az 1990-es évek elejét jellemző átmeneti transzformációs válság után Nyugat- és Közép-Ázsia gazdasági növekedése felülmulta a kontinens keleti részét. Az egész Selyemút Övezeten belül az elmúlt 2 évtizedben Kína évi átlagos 9,4 százalékos GDP-növekedésével, csak a második leggyorsabban növekvő gazdaság volt, Azerbajdzsán (9,5 százalék) ugyanis – ha csak egy „orrhosszal” is, de – megelőzte a kelet-ázsiai óriást. A két nagy makrorégió gazdasági növekedésének nyugatabbra tolódását érzékelteti, hogy Kínán kívül csak Mongólia és Makaó gazdasági dinamikája múlja felül a Selyemút Övezet átlagos gazdasági növekedését, míg a nyugat- és közép-ázsiai országok közül Iránon kívül valamennyi GDP-növekedése meghaladja az övezeti átlagértéket. Azerbajdzsán kimagasló értéke mellett figyelemre méltó még Türkmenisztán 7,6 százalékos és

Üzbegisztán gazdasági növekedése is. Nem véletlen, hogy ez utóbbi két ország az elmúlt évszázad alatt épp 2015-ben érte el a legnagyobb részesedését a Selyemút Övezet GDP-jéből.

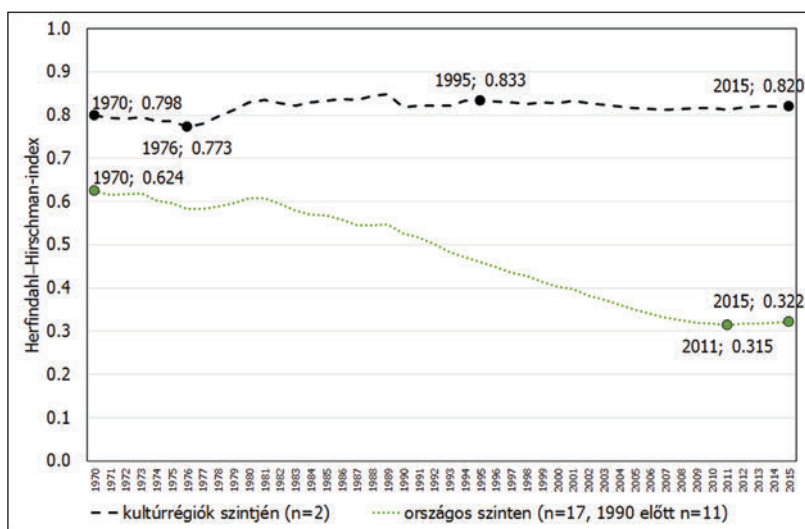
Miközben a két nagy makrorégió között hosszú távon jelentősen nem változott az egyenlőtlenség, 1970 óta enyhe mértékben még fokozódott is Kelet-Ázsia javára, az országok szintjén egy radikális kiegyenlítésnek lehetünk szemtanúi. Mind a kultúrrégiók, mind pedig az országos szinten a gazdasági koncentrációban egy sajátos hullámvölgy mutatható ki az 1970-es évek közepére. Az 1970-es évek egész világgazdaságra kiható kőolajár-robbanásai befolyásolták a Selyemút Övezet gazdasági növekedésének területi különbségeit. Az üzemanyagárak emelkedése szelektíven hatott az egyes országok gazdasági dinamikájára, érzékenyebben érintette az energiahordozókban, ásványkincsekben szegényebb országok gazdaságát. A térség legmeghatározóbb gazdasága, az 1970-ben a vizsgált országcsoporthoz teljes GDP-jének még közel 80 százalékát előállító Japán termékei megdrágultak, fékezvén a korábbi évtizedre jellemző japán gazdasági csodát.

Eközben a szénhidrogénekben gazdag Irán számára a petrodollárok jelentős bevételt jelentettek, ami a perzsa állam szempontjából egy prosperáló időszakot teremtett. Bőven jutott erőforrás az ország iparának modernizálására, hiszen évente átlagosan több mint 8 százalékkal nőtt az ország bruttó nemzeti összterméke. Nem sokkal maradt el Irántól Törökország közel 6 százalékos gazdasági növekedése sem, melyet a török és a kurd (főleg Németországban dolgozó) vendégmunkások 1970-es évek eleji rekord nagyságú hazautalásai és a török kormányzat tervszerű hazai beruházásai nyomán a feldolgozóipari és szolgáltató szektorok példátlan bővülése eredményezett (CECEN, A. A. et al. 1994). 1976-ra Irán a Selyemút Övezet második, Törökország pedig a harmadik legnagyobb gazdaságává nőtte ki magát Japán mögött, amely a térség összes GDP-jéhez 6,1, illetve 5,8 százalékkal járultak hozzá több mint 6 százalékkal járul hozzá. Az ekkorra már közel egy milliárd lélekszámú kínai gazdaság viszont csak a negyedik helyre szorult vissza. Ebben természetesen szerepet játszott a Mao Ce-tung halálának évében a kínai GDP átmeneti visszaesése. Irán és Törökország gazdasági prosperálása eredményeként Kelet-Ázsia gazdasági súlya 1976-ban 87 százalék alá süllyedt a Selyemút Övezeten belül, 1970 óta ez mindmáig a legalacsonyabb érték volt.

A Selyemút Övezeten belüli gazdasági koncentrációt a Herfindahl–Hirschman index segítségével mértük az alábbi képlet alapján:

$$K = \sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{\sum_{i=1}^n x_i} \right)^2, \text{ ahol}$$

x_i adott „ i ” ország GDP-jének nagyságát jelenti. Mind a két nagy makrorégió esetében, mind az országos szinten kiszámított Herfindahl–Hirschman-index értékei igazolják, hogy az 1970-es évek elején átmenetileg csökkent a gazdaság koncentrációja a Selyemút Övezeten belül (29. ábra).

29. ábra: A Selyemút Övezeten belüli gazdasági koncentráció hosszú távú alakulása
Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION adatai alapján a szerzők számításai

Az 1970-es évek második felében azonban alapvetően megváltozik a helyzet. A megugró olajárak nyomán az iráni gazdaságot elárasztó külföldi valuta kétszámjegyű inflációt, a korrupció elszabadulását

és féktelen pazarlást eredményezett. Az 1970-es évek közepi válság megnövelte a munkanélküliséget, különösen azon fiatalok körében, akik még az 1970-es évek elején fellendülő építőiparban helyezkedtek el. A perzsa sah emberi jogokat egyre inkább elhanyagoló diktatórikus rezsimjével szembeni elégedetlenségük belpolitikai instabilitáshoz, majd forradalmi felkeléshez vezetett.

Az 1970-es évek közepére Törökország a legsúlyosabb válságba kerül az Oszmán Török Birodalom összeomlása óta. Egyrészt az elmaradott gazdaság szerkezet miatt a gyors ipari növekedéssel együtt járt az ahhoz szükséges beruházási javak behozatalának hirtelen megemelkedése, másrészt Nyugat- és Közép-Ázsia számos más államától eltérően kőolajban szegény Törökországot kényesen érintette a kőolaj világpiaci árának 1970-es évekbeni megdrágulása. Törökország krónikus külkereskedelmi deficitre tett szert, amelyet külső hitelezők rövid lejáratú kölcsöneiből finanszírozott. A török líra az IMF sugallatára történő leértékelése és a külföldi áruk iránti kereslet mérséklését megszorító intézkedések csak annyira tudták rendezni az ország külső tartozásait, hogy az elegendő legyen a külföldi hitelezőktől újabb kölcsönök felvételéhez. 1979-re az infláció már három szemjegyűvé vált, a munkanélküliség 15 százalékosra emelkedett, az ipar a kapacitásainak a felét használta ki. Az ország külső eladósodása 1980-ra 12,2 milliárd amerikai dollárra emelkedett. Az adósságszolgálat költsége abban az évben megegyezett az áru- és szolgáltatás export egyharmadával (ÖNDER, N. 1990).

Irán és Törökország válsága nyomán újra megerősödött Kelet-Ázsia gazdasági súlya a Selyemút Övezeten belül. Irán Irakkal vívott háborús konfliktusa drámai helyzetbe sodorta a gazdaságot (1980–1990 között évi átlagosan 2,2 százalékos GDP növekedés Iránban). Kelet-Ázsiában ugyanakkor elsődlegesen Dél-Korea (9,9 százalék) és Kína (9,3 százalék), illetve Makaó (7,8 százalék) és Hongkong (6,7 százalék) igen figyelemre méltó gazdasági növekedést értek el. Mindezek hatására a Selyemút Övezeten belüli gazdasági koncentráció az 1980-as években jelentősen eltérő módon változik a két nagy kultúrrégió szintjén és országos szinten. A két nagy kultúrrégió szintjén egy finoman erősödő kelet-ázsiai koncentráció állapítható meg. Ugyanakkor az imént felsorolt, korábban még kisebb erejű kelet-ázsiai gazdaságok Japán rovására történő dinamikus térnyerése egyértelműen

oldja a szigetország korábban jellemző túlzott dominanciáját, így a két nagy makrorégió szintjén kapott eredményekkel szemben az országok szintjén egy igen erőteljes kiegyenlítődési tendencia állapítható meg.

Az 1990-es évek után tovább folytatódott a megelőző évtized tendenciája. A rendszerváltással küzdő volt posztszovjet országok (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán és Türkmenisztán) transzformációs válságba kerültek. Bár a szocializmus összeomlása Észak-Korea és Mongólia gazdasági visszaesésére is kihatott, Kína és az újonnan iparosodó országok első hullámához tartozó országok (Dél-Korea, Makaó és Hongkong) gazdasági szárnyalása révén az 1990-es évek első felében tovább erősödött Kelet-Ázsia Selyemút Övezeten belüli súlya. Hasonlóan az 1980-as évekhez mindezen folyamatok oldották a túlzott Japán-centrikusságot, amely az országok közötti gazdasági koncentráció gyorsabb mérséklődéséhez vezetett.

Az 1990-es évek közepétől azonban a gazdasági növekedés súlypontja áttevődött Nyugat- és Közép-Ázsiába. 1995–2015 közötti két évtizedben már a kínainál (9,4 százalék) is gyorsabban bővül Azerbajdzsán bruttó hazai összterméke (9,5 százalék), amely mögött nem sokkal marad le Türkmenisztán (7,6 százalék) és Üzbegisztán (6,5 százalék) gazdasági növekedése (30. ábra). Ezen folyamatok a gazdasági koncentráció további mérséklődését idézték elő a Selyemút Övezeten belül. Megemlítené ugyanakkor, hogy 2007-től Kína gazdasági előretörése már gyorsabb, mint Japán részesedésének visszaszorulása, ennek következtében ettől az időponttól újra erősödik Kelet-Ázsia gazdasági dominanciája.

30. ábra: Az évi átlagos GDP-növekedés egyenlőtlenségei a Selyemút Övezetben, 1995–2015.

Forrás: UNITED NATIONS STATISTIC DIVISION adatai alapján Varga Ágnes szerkesztése

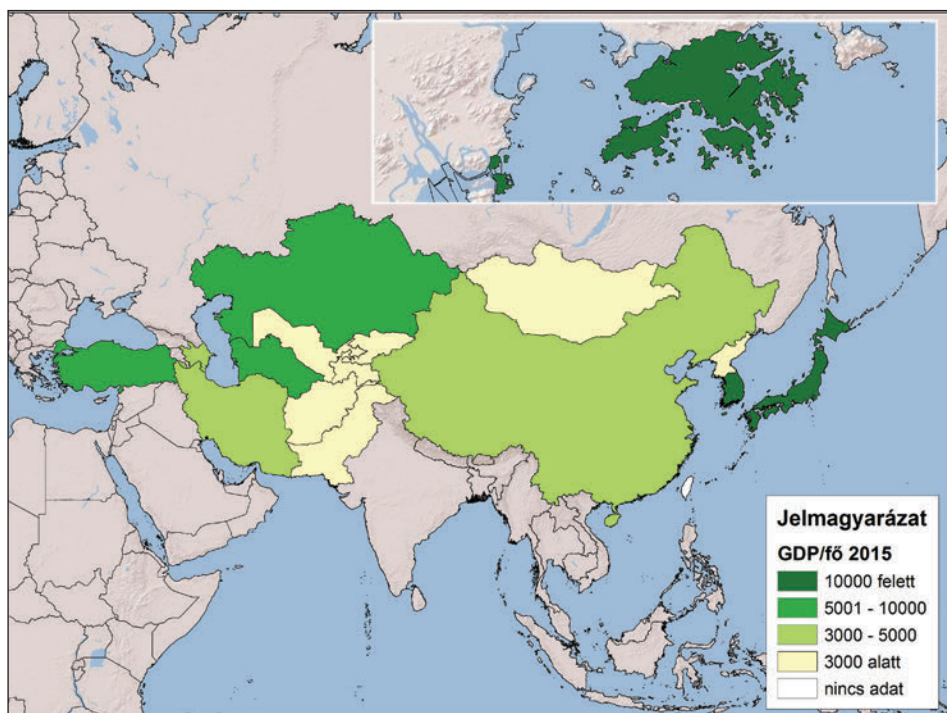
A Herfindahl–Hirschman-index értékei arra is rávilágítanak, hogy az országos szinten kiszámított koncentráció csökkenése is ellentétbe fordul egy pontot túl. 2013-ban Kína GDP-je meghaladta Japánét, ekkortól Kína Selyemút Övezeten belül gazdasági súlyának minden további növekedése már nem mérsékli, hanem inkább fokozza a térségen belüli gazdasági koncentrációt. Ezt igazolja a GDP országos szintű koncentrációjára számított Herfindahl–Hirschman-index értékeinek időszora is.

A részletesebben megemlítésre került 5 országon kívül a többi ország együttesen sem éri el a Selyemút Övezet bruttó hazai össztermékének 5 százalékát. Esetükben elmondható, hogy súlyuk hosszú távon fokozatosan növekszik. A rendszerváltoztatást követően a transzformációs sokkot átéló posztsovjjet államok miatt a gazdasági súlyuk az 1990-es évek első felében átmenetileg visszaesett, majd az ezredforduló óta újra növekszik. Az 5

kiemelt országon kívüli csoportban kiemelkedik a 7 milliós Hongkong és a közel 190 milliós Pakisztán, a két ország együttesen több mint 3 százalékot tesz ki, ami azt jelenti, hogy a maradék 10 ország együttesen nem éri el a Selyemút Övezet GDP-jének 2 százalékát. Mindez újra megerősíti, hogy a vizsgált országok között mindenfajta kiegyenlítődési tendencia ellenére még mindig igen erőteljes a gazdaság koncentrációja.

Gazdasági fejlettségi különbségek és azok alakulása

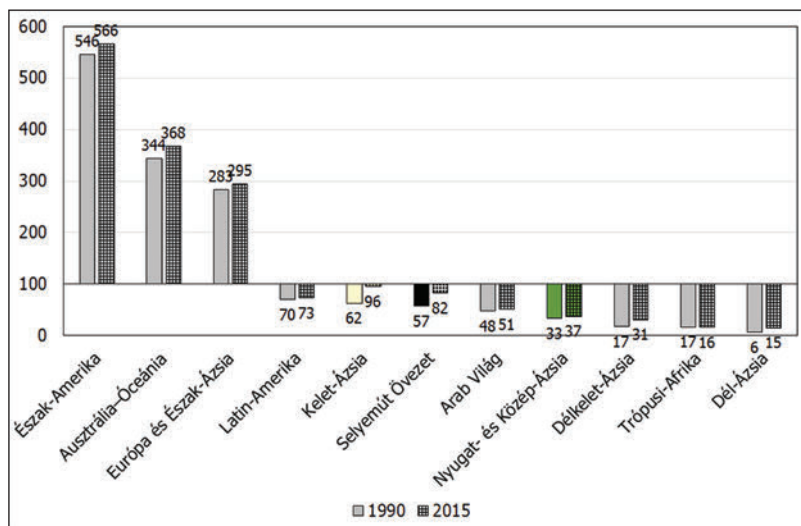
A Selyemút Övezet gazdaságát nem csupán erőteljes földrajzi koncentráció jellemzi, de az egy főre jutó GDP-vel mért gazdasági fejlettségben is igen jelentős országos szintű egyenlőtlenségek mutathatók ki (31. ábra). Itt is megfigyelhető egy nivellációs folyamat, amely – hasonlóan a GDP koncentrációjához – az 1990-es évektől radikálisan felgyorsul elsődlegesen az igen alacsony szintről induló Kína dinamikus fejlődése miatt.

31. ábra: Az egy főre jutó GDP egyenlőtlenségei a Selyemút Övezetben, 2015.

Forrás: UNITED NATIONS STATISTIC DIVISION adatai alapján Varga Ágnes szerkesztése

1990 óta Észak-Korea leszakadásától, illetve Kína felzárkózásától eltekintve a Selyemút Övezet országainak fejlettségi sorrendje lényegében nem változott (32. ábra). A Selyemút Övezet 17 országából három évtizeddel ezelőtt is és ma is ugyanaz a 6 ország haladja meg a térségi átlagot: Japán, Hongkong, Makaó, Dél-Korea, Törökország és Türkmenisztán. Ha az átlaghoz viszonyított pozíció iránya nem is változott (átlag alatti, illetve feletti országok köre), abban azonban jelentős változás következett be, hogy az egyes országok milyen mértékben térnek el a Selyemút Övezet átlagos fejlettségi szintjétől.

32. ábra: Hosszú távú fejlettségi elmozdulás a Selyemút Övezeten belül, 1990–2015.

Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION

Az országok többsége 1990 óta olyan irányban mozdult el, amely erősítette a polarizációt (5. táblázat). Ez azt jelenti, hogy az átlag alatti fejlettségű országok még jobban leszakadtak, átlag felettiek pedig még dinamikusabban előretörték. Megállapítható, hogy a Selyemút Övezet átlag alatti fejlettségű országai közül csupán Kína és Mongólia volt képes a felzárkózásra, míg az hat átlag feletti országból Japán, Törökország és Türkmenisztán lefelé nivellálódott.

		statika, 1990.	
		átlag alatti	átlag feletti
dinamika, 1990– 2015.	fejlődő	Kína, Mongólia	Dél-Korea, Hongkong, Makaó
	leszakadó	Afganisztán, Azerbajdzsán, Észak-Korea, Irán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Pakisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán	Japán, Törökország, Türkmenisztán

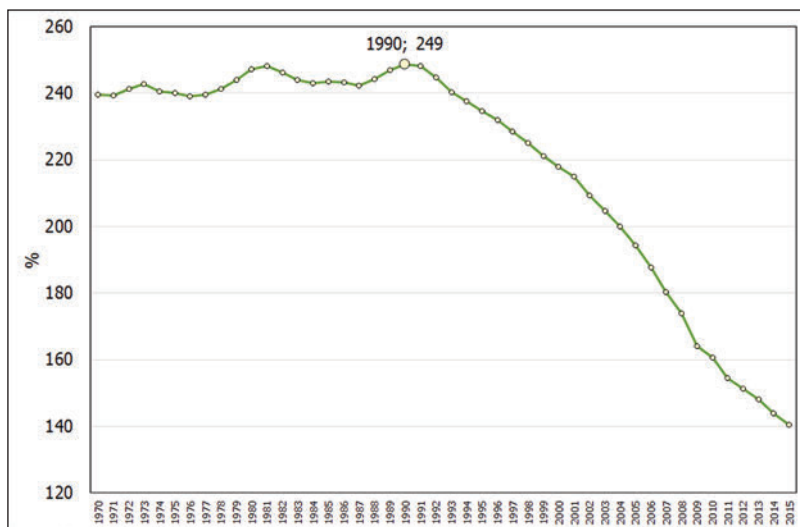
5. táblázat: A Selyemút Övezet országainak fejlettségük és fejlődési dinamikájuk szerinti karakteres típusai

Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION

Az egy főre jutó GDP-re számított súlyozott szórás értékeinek időszora 1970 óta egy folyamatosan növekvő trendet mutat, önmagában ez alapján tehát nem mutatható ki a σ -konvergencia. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy 1970 és 2015 között a Selyemút Övezet egy főre jutó GDP-je több mint 3,5-szeresére növekedett. A súlyozott szórás értékeinek növekvő tendenciája elsősorban a nagymértékű volumennövekedésből adódik. A nagyságrendi torzítás kiküszöbölhető, ha az országok közötti fejlettségi különbségeket a súlyozott relatív szórás segítségével mérjük az alábbi képlet alapján:

$$V = \frac{\sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}}}{\bar{y}} \cdot 100, \text{ ahol}$$

y_i az adott „i” ország egy főre jutó GDP-jét, f_i pedig az adott „i” ország népességszámát jelöli. Ebben az esetben az egyenlőtlenségi mutató értékeinek időszora jelentősen megváltozik a tendenciája (33. ábra).

33. ábra: A Selyemút Övezet országai közötti (súlyozott relatív szórással mért) gazdasági fejlettségi különbségek határozott csökkenése 1990 után

Adatforrás: UNITED NATIONS STATISTICS DIVISION adatai alapján a szerzők számításai

A trend két fő szakaszra osztható. 1990-ig egy enyhén növekvő–hullámzó trendet adnak a súlyozott relatív szórás éves értékei. Az egyenlőtlenségek 1970-es években tapasztalt visszaesését elsődlegesen Irán és Törökország 1970-es évek közepi, korábban elemzett, átmeneti prosperálása idézte elő. Az 1980-as évek első felének hullámvölgye pedig már Kína felzárkózása jött létre. 1990-től a súlyozott relatív szórás (súlyozott átlaghoz viszonyított) értékei határozott csökkenést mutatnak. Ebben kulcsszerepet játszik az, hogy Japán és Kína, a vizsgált térség két legmeghatározóbb országa a kiegyenlítődés irányába mozdult el, ami befolyásolja a súlyozott relatív szórással országos szinten mért fejlettségi különbségeket.

Összegzés

A III. évezred fordulóján új tartalmat kap az emberiség legismertebb kereskedelmi útvonala, a Selyemút, amely Kelet-, Közép- és Nyugat-Ázsiát szárazföldön köti össze. Az útvonal menti országokat nem csak az „Egy Út” köti össze, de egyre inkább létjogosultságot nyer az „Egy Övezet” megnevezés is. A Selyemút Övezet két nagyobb makrorégiója –

Kelet-Ázsia, illetve Nyugat- és Közép-Ázsia – számos tekintetben olyan földrajzi és kulturális jellemzőkkel rendelkezik, amely jó alapot ad a regionalizálódási folyamatokra. Ebben jelentős előrelépésnek számít a Regionális Fejlesztési Szervezet több évtizeddel ezelőtti létrehozása, és közelmúltbeli földrajzi bővülése és mélyülése. Az Övezet keleti makrorégiójában hasonló regionalizálódási folyamatnak lehetünk szemtanúi, amelynek fontos kezdőállomása volt a 2005-ös East Asia Summit.

A 17 országot magában foglaló Selyemút Övezet egyike Földünk meghatározó kultúrrégióinak. A leginkább – Kína révén – roppant népességszámával tűnik ki, ez azonban az előrejelzések szerint még ebben az évszázadban mérséklődni fog. A kultúrrégió belül mind Kelet-, mind pedig Nyugat- és Közép-Ázsiában rendkívül szélsőséges a benépesültség, a két makrorégió közötti egyensúlytalanság azonban fokozatosan elhalványul.

A Selyemút Övezet világ gazdasági súlya alapján a legdinamikusabban felzárkózó kultúrrégiók egyike. A térséget alkotó két nagy makrorégió közül a GDP esetében egyértelmű Kelet-Ázsia dominanciája. Az Övezet 17 országára elvégzett gazdasági koncentráció-elemzések szerint határozottan kimutatható az egypólusú Japán-centrikusság feloldódása, elsődlegesen Kína és Dél-Korea szerepének erősödése, de az olyan kisebb gazdaságok is dinamikusan növekednek az ezredforduló után, mint Mongólia, Türkmenisztán és Üzbegisztán, vagy Azerbajdzsán és Kazahsztán. Jelenleg egy bipoláris szerkezet állt elő a GDP koncentrációjában. Kérdés, hogy a jövőben nem toródik-e egy egypólusú Kína-centrikusság felé az óriásország további erősödésével. Érdekes adalék lehet ehhez az Övezet néhány országára egy jövőkutatási előrejelzése, amelyről részletesebben lásd még jelen kötet IV.1. A Selyemút jövőföldrajza című fejezetét (Tózsza I. et al. 2017). Az előrejelzés szerint 2022-ig a 2000–2015-ös másfél évtized adatai alapján az egy főre jutó GDP növekedés amerikai dollárban kifejezve, az alábbi sorrendet adja: Türkmenisztán (5000), Azerbajdzsán és Kazahsztán (4200), Kína (2400), Mongólia és Törökország (1800), Irán (800), Üzbegisztán (600), Kirgizisztán (500), Tádzsikisztán (400).

Az egy főre jutó GDP fajlagos értékei alapján Kína jelenleg még csupán a Selyemút Övezet átlagán áll. Igen tiszteletre méltó azonban az az út, amelyet káprázatos fejlődésének köszönhetően eddig megtett,

hiszen néhány évtizeddel ezelőtt az Övezet legelmaradottabb országa volt. Jövőbeni további fejlődésével együtt járó integrátor szerepét erősíti a Selyemút Övezeten belül, de a világgazdaságon egyik meghatározó motorjává avanszállhatja.

Irodalomjegyzék

- BRADSHAW, M. – WHITE, G. W. – DYMOND, J. P. – CHACKO, E. 2012: Contemporary World Regional Geography. – New York: McGraw-Hill
- CECEN, A. A. – DOGRUEL, A. S. – DOGRUEL, F. 1994: Economic Growth and Structural Change in Turkey 1960–1988. – Middle East Studies 26. pp. 37–56.
- COE, N. M. – KELLY, PH. F. – YEUNG, H. W. C. 2007: Economic Geography. – Oxford: Blackwell
- CRANG, PH. 2008: Consumption and its geographies. – In: DANIELS, P. – BRADSHAW, M. – SHAW, D. – SIDAWAY, J. (eds.): An introduction to human geography. – Harlow: Pearson Education Limited
- DANIELS, P. 2008: Geographies of the economy. In: DANIELS, P. – BRADSHAW, M. – SHAW, D. – SIDAWAY, J. (eds.): An introduction to human geography. – Harlow: Pearson Education Limited
- DURAND, J. D. 1977: Historical Estimates of World Population: An Evaluation. – Population and Development Review 3 (3): pp. 253–296.
- GOLOBICS P. 2002: A világgazdaság kialakulásának folyamata és jelenlegi térszerkezete. – In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. – Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- HAGGETT, P. 2001: Geography: A Global Synthesis. – New York: Prentice Hall
- ISLAMJANOVA, A. – IDDRISU, I. – SUY, R. – BEKBAUOVA, D. – SULEIMAN, A. S. 2017: The Impact of Silk Road Economic Belt on Economic Development of the Republic of Kazakhstan: The Case of Khorgos City. – Journal of Social Science Studies 4 (2): pp. 177–192.
- JENEY L. 2013: Kultúrrégiók gazdaságföldrajza. – In: JENEY L. – KULCSÁR D. – TÓZSA I. (szerk.): Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak. – Budapest: BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék pp. 329–363.

- KHARAS, H. 2008: Distance and Division in East Asia. – In: WORLD BANK: Reshaping Economic Geography. World Development Report 2009. – Washington: The World Bank
- MACKINNON, D. – CUMBERS, A. 2007: An Introduction to Economic Geography. – Harlow: Pearson Education Limited
- ÖNDER, N. 1990: Turkey's experience with corporatism. – Dissertation. – Wilfrid Laurier University
- PROBÁLD F. 2008: Ázsia társadalomföldrajza. Bevezető áttekintés. – In: HORVÁTH G. – PROBÁLD F. – SZABÓ P. (szerk.): Ázsia regionális földrajza. – Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- PUTTEN VAN DER, F.-P. – HUOTARI, M. – SEAMAN, J. – ECKMAN, A. – OTERO-IGLESIAS, M. 2016: The Role of OBOR in Europe–China Relations. – In: PUTTEN VAN DER, F.-P. – SEAMAN, J. – HUOTARI, M. – ECKMAN, A. – OTERO-IGLESIAS, M. (eds.): Europa and China's New Silk Roads. – A Report by the European Think-tank Network on China (ETNC)
- ROSTOVÁNYI ZS. 2002: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. – In: BALOGH A. (szerk.): Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika. – Budapest: Korona Kiadó
- SAHOO, P. 2015: OBOR: will it reboot the Chinese economy? – World Commerce Review 9 (4): pp. 90–93.
- TÓZSA I. – MONDA E. – TYUKODI G. 2017: A Selyemút jövőföldrajza. – In: PÉTI M. (szerk.): Az Új Selyemút Gazdasági Övezet földrajzi és geostratégiai dimenziói. – Budapest: BCE, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet, pp. 391–424.
- VARGA Á. 2011: A nemi egyenlőtlenség és annak háttere a dél-ázsiai országok oktatásában. – Belvedere, Dél-Ázsia különszám. – Szeged pp. 19–38.
- WORLD BANK 2008: Reshaping Economic Geography. World Development Report 2009. – Washington: The World Bank

Egyéb internetes források:

- CHINA INVESTMENT RESEARCH: – <http://www.chinainvestmentresearch.org>
- HONG KONG TRADE DEVELOPMENT COUNCIL: – <http://china-trade-research.hktdc.com/>
- UNESCO: – <http://en.unesco.org>
- UNITED NATIONS STATISTIC DIVISION: <https://unstats.un.org/home/>